

Straipsniai

PASTABOS APIE I LIETUVOS STATUTO SURĄŠYMĄ

Stanislovas Lazutka

Profesorius

Edvardas Gudavičius

Profesorius emeritas

Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

Tel. 268 72 88

El. paštas: egudav@gmail.com

1. Zamoyskių nuorašo I skyriaus registras

Preliminariai patikrinus I Lietuvos Statuto registrus, buvo padaryta išvada, kad Statuto straipsnių pavadinimai buvo į juos perrašyti iš jau straipsnius įvardijančių pavadinimų¹. Šio principo iš esmės ir buvo laikomasi susidarant archetipui (ar archetipiniam kompleksui), tačiau aptariant paskirus nuorašus, reikia tirti tai nuodugniau, juo labiau kad yra neturinčių (ar neturėjusių) registrų statuto nuorašų². Savo ruožtu egzistuoja nesančių (gal net nebuvusių) nuorašų registrų fragmentų³. Zamoyskių nuorašas, susidaręs iš skirtingu metu sudarytų lankų ir kanclerio naudotas kaip kontrolinis egzempliorius⁴,

leidžia geriausiai pamatyti jo registrų formavimosi procesą.

Vaizdžiausiai šitas formavimasis atsiskleidžia I skyriaus registrų surašymo atveju. Pats šis skyrius nepriklauso nei anksčiausiai, nei vėliausiai surašytų skyrių grupėms, bet jo surašymas Zamoyskių nuoraše labiausiai užtruko. Vienu atveju tai parodo dviejų paskutinių straipsnių (I.25, I.26) vėliau ir kito rašovo įrašyti pavadinimai (jų nėra Firlejų nuoraše), kitu – skyriui skirtu 17-ojo lanko popierius (143/144 ir 161/162 puslapį sudarantį lapą žymi ~1528, o 147/148 ir 157/158 – 1531–1539 metais datuojami vandenženkliai)⁵ ir registro surašymo būdas⁶. Pačių straipsnių tekstas (kaip ir kituose skyriuose) čia surašytas to paties rašovo, kaip ir kitur, po kiekvienu straipsniu paliktas tuščias tarpas, pažymėtos taškiukais vietos (kur galbūt kiek vėliau buvo įrašyti kai kurie žodžiai) niekuo nesiskiria nuo kitų skyrių, todėl iš jo sunku ką nors spręsti apie atskirų grupių

¹ Lazutka S., Gudavičius E. Pirmasis Lietuvos Statutas. Paleografinė ir tekstologinė nuorašų analizė. Vilnius, 1983, t. 1, d. 1 (toliau – PLS-1), p. 279–280; Gudavičius E. Ankstesnioji pirmojo Lietuvos Statuto redakcija (toliau – Ankstesnioji...) // Lietuvos istorijos studijos. 2001, t. 9, p. 10.

² Tai Slucko, Švidziński, Aušros vartų nuorašai – žr. Lazutka S. ir kt. Pirmasis Lietuvos Statutas. Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis. Vilnius, 1991, t. 2, d. 1 (toliau – PLS-2), p. 30–59.

³ PLS-1, p. 286–288.

⁴ Lazutka S., Gudavičius E. Lietuvos statuto Zamoyskių rankraščio struktūra (toliau – ZRS) // Lietuvos

TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija, 1980, t. 20, sąs. 1, p. 3–22.

⁵ Ten pat, p. 5–6, 8, 9, 10, 11.

⁶ Straipsnių pavadinimai čia surašyti ne vienu metu ir atskiromis grupėmis: 1–2, 3–7, 8–9, 10–16, 17–24, 25–26 – žr. ZRS, p. 14–15.

surašymo laiką registre. Šiek tiek čia gali pagelbėti tik I skyriaus lanko popierius: 147–148 ir 157–158 puslapius sudarantis lapas (sudėjus skyriaus penkis lapus ir prieš lenkiant, jis skaičiuojant nuo apačios buvo trečias). Jo vieta (virš jo dar buvo padėti du neturintys vandenženklis lapai, sudarę 149/150–155/156 bei 151/152–153/154 puslapius ir likę lanko viduryje)⁷ ir gerokai vėlesnis vandenženklis⁸ gali rodyti lankui numatyto popieriaus papildymą. Ko gera, tai buvo vienkartinis papildymas, atliktas jau žinant rašomo teksto apimtį: liko neprirašytas tik paskutinis lanko puslapis (162)⁹. Pirmą (143) ir paskutinį (162) 17-ojo lanko puslapį turinčio lapo vandenženklis (Karūna 4) visame Zamoyskių nuoraše yra vienintelis¹⁰. Papildymą pradedančio (147/148–157/158 puslapių) lapo vandenženklį Leliją 2¹¹ dar randame 5-ajame (6-ojo skyriaus registras), 7-ajame (8-ojo skyriaus registras), 13-ajame (giesmė „Bogurodzica“), 18-ajame (I–II skyrių tarpiniame)¹², 20-ajame (II–III skyrių tarpiniame)¹³, 22-ajame (III–IV skyrių tarpiniame), 23-ajame (4-asis skyrius), 25-ajame (5-asis skyrius), 26-ajame (V–VI skyrių tarpiniame), 28-ajame (VI–VII skyrių tarpiniame)¹⁴, 31-ajame (8-asis skyrius), 34-ajame (IX–X skyrių tarpiniame), 35-ajame (10-asis skyrius), 40-ajame

(XII–XIII skyrių tarpiniame)¹⁵ lankuose. Taigi 1-ojo skyriaus lankas buvo papildytas popieriumi, kuriame buvo surašyti ir 6-ojo bei 8-ojo skyriaus registrai, „Bogurodzica“, 5-asis, 8-asis bei 10-asis skyriai ir tarpiniai lankai (atsarga pratęsimams panaudota tik 6-ajam skyriui¹⁶) tarp skyrių. Pastarųjų būta 12 (tarp 13 skyrių), iš jų tik 5 lankai (24-asis, 30-asis, 32-asis, 36-asis, 38-asis) surašyti ne Lelijos 2 popieriuje¹⁷. Kaip matome, 1-ojo skyriaus lankas buvo papildytas tuo pačiu popieriumi, kuriame buvo surašyta dauguma rezervinių lankų, įrištų po kiekvieno skyriaus. Rezervinio popieriaus lankų atsiradimo ir rankraščio įrišimo laikai turėjo būti artimi, gal net nesiskirti: juk šitų lankų prirėmė būtent įrišant. Su tuo visai (ar beveik) sutampa bent jau didelės popieriaus dalies su Lelijos 2 vandenženkliais panaudojimo laikas. Yra aišku, kad 1-ojo skyriaus registras tuo metu dar nebuvo surašytas, jam net nebuvo paliktas rezervas ir jį teko vėliau sugrūsti į rankraščio 1-ąjį bei 2-ąjį puslapius¹⁸.

2. Pastabos apie I skyriaus surašymo – įrašymo procesą

Vėliau įrašyto I.25 straipsnio parašėje yra keturi iš taškų sudėlioti paženklinimai¹⁹. Pirmąjį paženklinimą randame ties straipsnio pavadinimu. Tik šio straipsnio numeris parašytas ties pirmąja teksto eilute, visur kitur (taip pat ir I.26 skyriuje) numeriai sudėlioti ties pavadinimais²⁰. Vadinas, čia paženklinta pavadinimui palikta vieta

⁷ ZRS, p. 5.

⁸ Ten pat, p. 5, 9, 11.

⁹ Ten pat, p. 6; *Lazutka S.* Pirmasis Lietuvos statutas (1529 m.). Zamojskių ir Firlėjų rankraščių nuorašų paleografija ir faksimilės. Vilnius, 2007 (toliau – Z–F pal.), p. 86.

¹⁰ ZRS, p. 5–7, 11, 12.

¹¹ Ten pat, p. 5, 9.

¹² Ten pat, p. 6 (neprirašyto popieriaus, t. y. atsarginiai, lankai įrišti tarp prirašytų lankų).

¹³ Ten pat.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Ten pat, p. 7.

¹⁶ Ten pat, p. 6.

¹⁷ Ten pat, p. 6–7.

¹⁸ Ten pat, p. 5, 14–15; Z–F pal., p. 33–34.

¹⁹ Z–F pal., p. 84. Dažniausiai tai penkių taškelių kryželiai.

²⁰ Ten pat, p. 68–85 (numeriai, kaip ir pavadinimai – cinoberiniai).

(I.26 straipsniui to nebeprireikė – naujasis šių dviejų straipsnių pavadinimus įrašęs rašovas jau žinojo, kaip jis turi tai daryti). Firlejų nuoraše I.25 ir I.26 straipsniai neturi pavadinimų ir nėra numeruoti²¹, o tai rodo, kad šie priklausiniai, taip pat ir pavadinimai registre į Zamoyskių nuorašą buvo įrašyti jau tuo metu, kai Firlejų nuorašas buvo nurašinėjamas (ar nurašytas) nuo skirtingo protografo²². Zamoyskių nuoraše I.26 straipsnio pavadinimas registre ir tekste nesiskiria, I.25 – šiek tiek, bet ne iš esmės, skiriasi (registre sklandesnis)²³. Nuorašo registre šie straipsniai sudaro atskirą grupę²⁴. Likę I.25 straipsnio paraštės paženklinimai išdėlioti maždaug ties paskutiniu straipsnio teksto trečdaliu²⁵:

1 lentelė

Тѣж уставуем, иж от того часу мы <...> не маем никому ничего <...> давати и первых данин, кому будем дали, подтвержати... А так, естли бы хто после тое уставы нашеое як-коьлве * в нас люди и земли кгда будем в Польци, впросил альбо первую данину нашу привильем нашим подтвердил, та*ковыя листы и привилья наши в ни в чего оборочаем и не маем их мы сами держати и потомки наши. * Нижли што ся дотычеть купли, кождому вшенде и в панстве нашем, Коруне польской, будучи, мамы подтвержати

Pirmoji žvaigždutė (ne visai tiksliai) pažymi vietą, kurioje turėtas paminėti draudžiantysis nuostatas, antroji – naikin-

tini dovanojimo raštai, trečioji – pirkiniui taikoma išimtis. Akivaizdu, kad tai straipsnio dispoziciją patikslinantis ar papildantis tekstas. Grafinį tokio papildymo vaizdą pateikia paskutinis ankstesniųjų straipsnių sekos (su senojo rašovo parašytu straipsnio pavadinimu) atstovas – I.24 straipsnis²⁶:

2 lentelė

Тѣж естли бы хто под ким упросил <...> привилей ни во што маеть обернен. V Естли бы тѣж хто собе которую реч выпросил <...> а того в держаньи не был до десяти лет...

Čia straipsnis papildomas 10 metų nevaldymo išlyga, pabraukus ankstesnį tekstą, o paraštėje yra taškinis paženklinimas. Ties šiuo paženklinimu yra grafema – kirilinė raidė **З** su labai plačiu lankeliu, kurią galima būtų laikyti skaičiumi 7. Nesiryžtu spręsti, ar tikrai taip yra, bet reikia atkreipti dėmesį į I.18 straipsnį, kurio paraštėje randame lygiai tokią pačią grafemą (randame ir taškinį paženklinimą)²⁷. O straipsnis kaip tik kalba apie 10 metų nevaldymą²⁸. Šiuo atveju akivaizdus 10 metų senaties susiejimo atvejis. Taškinį paženklinimų pridėliota (po vieną ar po kelis) I.10, I.11, I.12, I.13, I.19, I.20, I.21, I.23 straipsnių paraštėse²⁹. Akivaizdu, kad šitie straipsniai nebuvo surašyti vienu prisėdimu. Išskyrus statuto įžangą (143 psl.)³⁰, iki I.10 straipsnio taškinų kryželių paraštėse I skyriuje

²¹ Ten pat, p. 275, 31, 317; ZRS, p. 8.

²² Išplėstinės redakcijos Ališavos nuoraše I.25 ir I.26 straipsnių pavadinimai registre ir tekste iš esmės nedaug skiriasi nuo Zamoyskių nuorašo – PLS-2, p. 32–33, 86–89.

²³ Ten pat, p. 32, 86, 88. Tai ryškus registro nurašymo nuo teksto požymis.

²⁴ Žr. 6 nuor.

²⁵ Paženklinimai pažymėti (1-ojoje lentelėje) žvaigždutėmis. Straipsnio tekstas – iš PLS-2, p. 86.

²⁶ Ten pat. Prieš žodžius „Естли бы тѣж хто собе“ brėžiamas stačias brūkšnys ir užlaužiamas dešinien virš jų esančia linija (2-oje lentelėje ši figūra žymima V) – Z–F pal., p. 83.

²⁷ Ten pat, p. 79.

²⁸ PLS-2, p. 80.

²⁹ Z–F pal., p. 73–75, 80, 81.

³⁰ Ten pat, p. 67.

nerandame³¹. Registre tai pirmosios trys (1–2, 3–7, 8–9) surašymo grupės³².

Palyginkime užsitęsusių I skyrių su ankstesniajai Statuto redakcijai³³ priklausiusiu XII. Pastarajame³⁴ paraštės paženklinimus (po vieną) randame tik XII.1 ir XII.9 straipsniuose. Pirmuoju atveju pažymima straipsnio teksto pirmosios eilutės vieta, šioje eilutėje minima *karaliaus kaimenė*³⁵. Antruoju atveju kalbama apie *mokamą valdovui* trijų ilgųjų pabaudą³⁶. Jei dar kiltų abejonių, kad čia taip išskiriamos didžiojo kunigaikščio paminėjimo vietos, tai sugrįžtant prie pirmojo atvejo galima pasakyti, kad virš žodžio *королевское* taip pat padėtas penkių taškų kryželis. „Valdoviškųjų“ vietų išskyrimas XII skyriuje lieka akivaizdus. Tačiau 1-osios ir 2-osios lentelės pavyzdžiai rodo, kad tai ne vienintelis šitokio „dėmesio“ atvejis. Statuto įžangos teksto 4–5 eilutėje (143 psl.) galima šiek tiek pamatyti „valdoviškojo“ dėmesio apraiškos pavyzdį³⁷:

3 lentelė

*достаточное размышление, умыслом добрым и з ласки нашею *господарь*—/*ское хотячи обдаровати правы хрестьянскими, всим прелатом

Esanti 4-osios eilutės gale pusjuodžiu šriftu parodyta pirmoji perskelto žodžio pusė yra aiškiai sugrūsta, nes jai, galima

sakyti, nebuvo palikta vietos. O pradedanti 5-ąją eilutę antroji pusė sklandžiai dera prie kitų žodžių, tai rodytų, kad šita eilutė buvo rašoma gerai žinant, kokia ji turi būti. Dabar galima tik spėlioti, ar rašovas teturėjo spręsti klausimą žinodamas, kad bet kuriuo atveju antroji žodžio pusė bus *-ское*, o apsispręsti reikės tik tarp „standartinės“ *господарь*– ir buitinės *королев-* pirmosios žodžio pusės. Kad ir kaip ten būtų, jam teko sukti galvą, kaip reikiamą žodį teks sutalpinti. Lyginant tarpusavyje visus šių trijų lentelių pavyzdžius, galima padaryti išvadą, kad būta ne vien paties valdovo pa(si)žymėjimo atvejų. Grafiniai 2-osios lentelės duomenys aiškiai parodo, kad straipsnį vėliau teko papildyti. Veikiausiai taip pasakytina ir apie trečiąją 1-osios lentelės pavyzdį, bet du pirmieji jos pavyzdžiai laikytini rašovo pasižymėjimu *pačiam sau* (nei *нашое* nebuvo ištaisyta į *господарское*, nei *нашим* į *господарским*). Tačiau I.24 straipsnio (2-osios lentelės) pavyzdys nepriklauso I skyriaus registro anksčiausiųjų straipsnių (1–9) grupei. Patys šitie straipsniai buvo surašyti: I.1 – 144, I.1, I.2, I.3 – 145, I.3, I.4 – 146, I.4, I.5, I.6, I.7 – 147, I.7, I.8, I.9 – 148 Zamoyskių nuorašo puslapyje³⁸. 144 puslapio popieriaus vandenženklis Karūna 1 (labiausiai 1528 m.), 145 ir 146 – neturi vandenženklis, 147 ir 148 – Lelija 2 (~1531 m.). Kaip matome, I.4 (pabaiga)–I.9 straipsniai surašyti jau pastarojo, sietino labiausiai su 1531 m., vandenženklis popieriaus „didžiosiosios intervencijos“³⁹ metu ar dar vėliau. Kitaip sakant, statuto įžanga ir I.1–I.4 (pradžią) straipsniai 17-ajame lanke buvo rašomi dar prieš šią

³¹ Z–F pal., p. 68–72.

³² Žr. 6 nuor.

³³ Žr. Gudavičius E. Ankstesnioji..., p. 9–16.

³⁴ Z–F pal., p. 223–230.

³⁵ Ten pat, p. 223: «стадо королевское».

³⁶ Ten pat, p. 227: «тогда маеть дати господарю королю три рубли грошей».

³⁷ 4-osios eilutės pabaiga 3-iojoje lentelėje žymima //. Perkeliamas ir perskeliamas žodis *господарское* rašomas kursyvu, liekanti 4-ojoje eilutėje jo dalis – pusjuodžiu šriftu, paženklinantys paraštės taškiniai kryžikai ties eilučių pradžia žymimi žvaigždutėmis.

³⁸ Z–F pal., p. 68–72.

³⁹ Žr. 7, 11–16 nuor.

„intervenciją“ ir čia terandame vienintelį 3-iosios lentelės pa(si)žymėjimą.

3. XII skyriaus pa(si)žymėjimų pobūdis

X ir XII ir skyrių lankų (33-io, 39-o) popieriaus vandenženklis yra orientuotinas į XVI a. 3-iojo dešimtmečio antrosios pusės Leliją⁴⁰. Ne vienas požymis rodo, kad jie buvo anksčiausiai surašyti⁴¹ ir leidžia juos sieti su ankstesniąja Statuto redakcija⁴². Kalbant apie pa(si)žymėjimus, iš šitų lankų išsiskiria 39-asis (XII skyriaus) savo paprastumu: čia beveik tekalbama apie didįjį kunigaikštį ir užgrobimą.

Požiūrį į valdovą lėmė diplomatikos praktika, atsižvelgdama į šiai sąvokai taikomą protokolo (intituliacinę⁴³) akto principalo-išdavėjo ar buitinę konteksto (narcijos, dispozicijos) subjekto poziciją. XII skyriuje pažymimi tik valdovo paminėjimai (4 lentelė)⁴⁴.

5 lentelė

Poz.	Skirt./strpsn.	D.	Z.	F.	S.
1	10/XII.1	--	и	або	або
2	25/XII.1	веджо	вшакжо	вшакже	вшакже
3	41–41/XII.1	маеть то	То маеть	то маеть	то ма
4	53/XII.1	доморосленого	доморосленого	доморослого	доморослого
5	–54/XII.1	--	--	а	а
6	60–59/XII.2	побрал	побрал	пограбил	пограбил
7	84/XII.2	заплатити	заплатити	платити	платити
8	102–104/XII.3	оправити	отправити	оправити	оправити
9	192/XII.8	на	на	и	и

⁴⁰ ZRS, p. 7, 9, 11.

⁴¹ Ten pat, p. 12–13, 18–19, 21.

⁴² Gudavičius E. Ankstesnioji..., p. 9–13, 15.

⁴³ Statute ji pavartojama vienintelį kartą, ja pradedama jo įžanga – PLS-2, p. 62: «Мы, Жикгимонт, з ласки Божьи король польский и великий князь литовский, русский, пруский, жомойтский, мазовецкий и иных».

⁴⁴ PLS-2, p. 280, 288; Z–F pal., p. 223, 227. Zamoyskių nuoraše pažymėtas žodis rodomas pusjuodžiu šriftu.

4 lentelė

Straipsn.	Zamoyskių, Firlejų, Slucko nuorašai	Działyńskiego nuorašas
XII.1	стадо королевское	стадо нашо
XII.9	господарю, королю	нам, господару

4-osios lentelės skirtybių susiblokavimas peržengia originaliosios gudiškosios redakcijos ribas. Su Działyńskiego nuorašu čia susipriešina ne tik Zamoyskių bei Firlejų, bet ir išplėstinės (Slucko bei Ališavos⁴⁵) ir lotyniškosios (Lauryno bei Pulavų)⁴⁶ redakcijos nuorašai. Kitaip sakant, Zamoyskių nuorašo pažymėtieji žodžiai čia išliko visose redakcijų ir buvo pakeisti tik Działyńskiego nuoraše⁴⁷. Šie skirtybių supriešinimo vien Działyńskiego nuorašui atvejai verčia patikrinti kitus XII skyriaus skirtybių susiblokavimus (5 lentelė)⁴⁸.

⁴⁵ PLS-2, p. 281 (valdovas neminimas – lyginti su p. 280 nuor. 14), 288 (nuor. 239–235, lyginti su p. 289 žodžiu *krolu*).

⁴⁶ Ten pat, p. 281 (valdovas neminimas – lyginti su p. 280 nuor. 14), p. 288 (nuor. 239–235, lyginti su žodžiu *nobis*).

⁴⁷ Išlyga – 281 p. nepaminėjimas (žr. 45 ir 46 nuor.).

⁴⁸ Nuorašai žymimi: D. – Działyńskiego, Z. – Zamoyskių, F. – Firlejų, S. – Slucko. Tekstas imtas iš PLS-3, p. 280, 282, 286.

2-oji ir 3-ioji lentelės pozicijos nuo visų kitų atskiria Działyńskiego, o 8-oji – Zamoyskių nuorašą. Tai vidiniam diktantui būdingos skirtybės, nerodančios archetipinio poveikio. Užtat likusios šešios pozicijos supriešina Działyńskiego⁴⁹ ir Zamoyskių bei Firlejų ir Slucko nuorašų poras. Negalima kategoriškai paneigti ir 4-osios ar 7-osios pozicijos vidinio diktanto galimybės, bet 6-oji, 9-oji⁵⁰ ir veikiausiai 5-oji jau turi prasmę akcentą, rodantį archetipinį poveikį.

Atmetus mažai ką pasakančius 2-osios, 5-osios, 7-osios ir 8-osios pozicijos vertimus į lenkų ir lotynų kalbas, galima kitur juos palyginti su 5-ąja lentele:

6 lentelė⁵¹

Poz.	Al.	A.v.	L.-P.
1	abo	--	aut
3	to ma	to ma	solucio hec fieri debet
4	domaroslego	domoroslego	domi nato
6	pograbil	pograbil	Rapiens
9	na	na	Pro

Šioje lentelėje beveik visos lenkiškos vertimo pozicijos (1, 3, 4, 6) orientuotos į Firlejų ir Slucko nuorašus, bet 9-oji blokuojasi su Działyńskiego ir Zamoyskių šaka. Lotyniškame vertime prie jos dar priskirtina 1-oji ir galbūt 4-oji. Susipriešinimą su Działyńskiego nuorašu, pereinantį ir į išplėstinę redakciją, matėme jau 4-ojoje

lentelėje, todėl 5–6 lentelių vyraujantis polinkis į Firlejų ir Slucko nuorašus neturėtų stebinti. Vadinasi, Zamoyskių nuorašo XII skyriaus pasižymėjimų nereikėtų aiškinti vien kaip kanoninio teksto, orientuoto į Działyńskiego nuorašo atspindimą tekstą, siekio rodiklį. Tai viena. Antra: iš viso, išskyrus 9-ąją poziciją, 5-a ir 6-a lentelės supriešina Zamoyskių nuorašo 39-ąją linką (XII skyrių) ne tik su Firlejų ir Slucko, bet ir su Ališavos bei Aušros vartų ir net su Lauryno bei Pulavų nuorašais, t. y. šis susipriešinimas šiek tiek pasireiškia ir lotyniškojoje bei išplėstinėje redakcijoje. Šiuo požiūriu tenka atskirai įvertinti 9-osios pozicijos vienišumą.

Panašią poziciją aptinkame XII.8 straipsnyje, tai priešpaskutinis XII skyriaus pa(si)žymėjimas (beje, ties straipsnio pavadinimu)⁵². Šiame skyriuje pa(si)žymėti: valdovas (XII.1 – 2 kartai; XII.9), užgrobimas (XII.5 – 2 kartai) ir atlygis (XII.7)⁵³. Du pastarieji dalykai minimi ir skyriaus pavadinime⁵⁴. Paskutinį pa(si)žymėjimą randame XII.9 straipsnyje⁵⁵, toliau (galima pavadinti tai skyriaus pabaiga) jų nėra. Likusių skyriaus ir lanko straipsnių grafika kuo nors ypatingu neišsiskiria⁵⁶. Užtat skirtumų aptinkame atitinkamoje Firlejų nuorašo vietoje. Iki XII.7 straipsnio imtinai straipsnių pavadinimai ir pirmojo žodžio inicialai (didžiosios raidės) Firlejų rankraščio XII skyriuje surašyti

⁵² PLS-2, p. 286: «Навязка на волы, на коровы и на инное быдло»; Z-F pal., p. 226, 496.

⁵³ Z-F pal., p. 223, 225, 226, 227.

⁵⁴ PLS-2, p. 280: «О грабежи и о навязки»; Z-F pal., p. 223, 491. Valdovas čia neminimas, bet jis pa(si)žymimas ir daug kur kitur. O žodžio „kiekviena“ (кожеду) pa(si)žymėjimas XII.7 straipsnyje (Z-F pal., psl. 225) laikytinas atsiktiniu ar įsidėmėtinu tik šioje vietoje ir toliau į jį nekreiptinas dėmesys.

⁵⁵ Žr. 53 nuor.

⁵⁶ Z-F pal., p. 230.

⁴⁹ 1-ojoje pozicijoje čia dar tarpusavyje susipriešina Działyńskiego ir Zamoyskių nuorašai. Priskiriant šią poziciją prie likusiųjų (4-osios–7-osios ir 9-osios), galbūt nepamirština ir ši išlyga.

⁵⁰ Prasmę akcentą čia lemia stilistinis požiūris.

⁵¹ Nuorašai žymimi: Al. – Ališavos, A. v. – Aušros vartų, L. – Lauryno, P. – Pulavų. Tekstas imtas iš PLS-3, p. 281, 283, 287.

cinoberiu⁵⁷. O XII.8–XII.9 straipsniuose jie yra juodi, XII.10–XII.12 – sugrįžta cinoberis ir XII.13–XII.14 vėl pasikartoja juodas rašalas (šių straipsnių numeriai visur išlieka juodi)⁵⁸. Be to, XII.12 straipsnyje šie elementai parašyti dvigubai didesnėmis raidėmis, iš dalies imituojant nuostato manierą⁵⁹. Visi šie požymiai rodo neabejotinai vėlesnį XII skyriaus pabaigos (nuo XII.8–XII.9 straipsnių) surašymą. Rašė tie patys rašovai, Firlejų nuorašo juodi numeriai XII.10–XII.12 straipsniuose sakytų, kad jau iš anksto buvo žinoma, kokie tie straipsniai ir kokia jų apimtis, o juodas jų pavadinimų rašalas paliudija skubą. Ši skuba leidžia kalbėti apie du Firlejų nuorašo XII skyriaus surašymo etapus, ko gera, įvertinant protografo (-ų) pakeitimo galimybę. Tokią galimybę atmetant, vis dėlto galima tvirtinti, kad antrojo etapo jau nereikėtų sieti su Zamoyskių nuoraše matomais žodžių pasižymėjimais.

4. XII skyriaus registras

XII skyriaus registras, kaip ir pats skyrius, surašytas palyginti ankstyvame (Lelijos 1 vandenženklis) popieriuje⁶⁰. Palyginkime Zamoyskių nuorašo straipsnių įvardijimus statuto registre, tekste ir teksto vietas, labiausiai lėmusias šį įvardijimą (7 lentelė⁶¹).

⁵⁷ Ten pat, p. 491–495.

⁵⁸ Ten pat, p. 496–501. Atsiprašydamas turiu įspėti, kad anksčiau, apžiūrinėdamas patį Firlejų nuorašą, šio spalvų skirtumo neįsidėmėjau ir dabar (nebeturėdamas tokio regėjimo) apie tai sprendžiu tik iš nespaltvotų leidinio nuotraukų. Mane padrąsina neabejotini XII.12 straipsnio skirtumai (žr. 59 nuor.).

⁵⁹ Ten pat, p. 499.

⁶⁰ ZRS, p. 5, 9.

⁶¹ Cituojama: registro įvardijimai iš PLS-2, p. 56, teksto įvardijimai ir lemiančios teksto vietos iš PLS-2, p. 280, 282, 284, 286, 288, 290.

Lentelės 1-oji pozicija vaizdžiai parodo, kaip Statuto teksto straipsnio įvardijimas kartojo esminę šio teksto mintį, o registre siekta šį įvardijimą sutrumpinti nepakenkiant tai minčiai. Vyrauja pozicijos, kur šis pasakymas kartojamas visai ar beveik nieko nepakeičiant (2, 4–6, 12, 13, idealiai 3 poz.). 7–8 ir 10–11 pozicijose nesikeičiantys teksto ir registro įvardijimai apibendrina labai nesudėtingą tekstą. Ar 7-ojoje lentelėje atsispindi du XII skyriaus surašymo etapai, kuriuos išaiškino 2-asis ir 3-iasis poskyris (ypač žr. pastarojo poskyrio paskutinę pastraipą)⁶²? 1–6 pozicijose matome dėsningą sekos (lemiančioji) vieta-tekstas-registras išsidėstymą. Visiškai priešinga yra pabaigos pozicijų (7–14) įvairovė. Iš šios įvairovės reikia išskirti 7–8 ir 10–11 pozicijas, kur lemiančioji vieta apskritai neišryškėja (trys šių pozicijų straipsniai – XII.8, XII.10, XII.11 – yra trumpi⁶³). Likusios pozicijos (9, 12–14) taip pat yra dėsningos, tik XII.12 straipsnio „dėsningumas“ atsitiktinis: nebūtų čia apibendrinamojo pradinio sakinio⁶⁴, sudarytų tipiskų 10–11 pozicijų situacija.

Dėsningos įvardijimo sekos požūriu su XII.1–XII.6 straipsniais (1–6 poz.) sutampantį XII.9 ir XII.13–XII.14 straipsnius (9, 13, 14 poz.) skiria pastarųjų vėlesnis ir paskubintas įrašymas⁶⁵. Taigi galima teigti, kad toks įrašymas atsispindi ir 7-osios lentelės, taigi ir skyriaus (maždaug nuo XII.8–XII.9 straipsnių) pabaigoje.

⁶² Šis klausimas nesusijęs su registro – lemiančios teksto vietos ir teksto susipriešinimu 7-osios lentelės 14-oje pozicijoje.

⁶³ PLS-2, p. 286, 288.

⁶⁴ Ten pat, p. 288: «Тѣмъ уставуемъ цену собакамъ».

⁶⁵ Žr. 52–59 nuor.

7 lentelė

Poz.	Strpsn.	Registas	Tekstas	Lemianti teksto vieta
1	XII.1	Хто бы пограбил стадо королевское, князское, панское и земянское	Если бы хто занял або пограбил стадо господарское або князское, панское и земянское и што ж з него вморил	... если бы хто занял або пограбил стадо королевское або князское и панское, або земянское а уморил...
2	XII.2	Хто бы побрал кому стадо свирепское на своей земли або на испаши	Хто бы побрал кому стадо свирепье на своей земли або на его, або на испаши	... хто кому пограбил стадо свирепье на его або на своей земли, або на чий-колье...
3	XII.3	Хто бы под шляхтичем або под шляхтянкою грабеж вчинил	Хто бы под шляхтичом або под шляхтянкою грабеж вчинил	... хто бы под шляхтичом або под шляхтянкою грабеж вчинил...
4	XII.4	О грабежи коня панского и дворянского, и шляхетского	О грабеж коня панского и дворянского, и шляхотского	Панского и шляхетского, и дворянского...
5	XII.5	Хто чиего чловека пограбить	Хто чиего чловека пограбить	... чиих мужиков пограбил...
6	XII.6	Навязка мужику и жонце	Навязка мужику и жонце	...Напервей мужику навязка...
7	XII.7	Навязка на челедь невольную	Навязка на челядь невольную	—
8	XII.8	Навязка на волы, на коровы и на иное быдло	Навязка на волы, на коровы и на иное быдло	—
9	XII.9	О мещане, иж не мають на торгу людей за долги грабити	О мещан, иж не мають на торгу земян грабити	... мещане <...> не мають земян <...> заповедати... ⁶⁶
10	XII.10	Цена птахом	Цена птахам	—
11	XII.11	Цена птахом домовым	Цена птахам домовым	—
12	XII.12	Цена собакам	Цена о собаках	Тэж уставуем цену собакам...
13	XII.13	Если бы кого пес непривязаный зьел	Если бы кого пес непривязаный зьел	... коли бы кого пес уел...
14	XII.14	Если бы хто мел пса злого, а кому бы быдло уел	Если бы хто мял пса або быдла, которое бы мяло шкody людям чинити	... чий пес <...> которую шкodu вчинил...

5. Pradinis (-iai) straipsnio žodis (-žiai)

Daugelis barbarų teisynų straipsnių prasi-dėdavo žodžiais *si quis* (jei kuris, jei kas). Virstančius ir nevirstančius naujais straips-niais pratęsimus ar papildymus pradėdavo *similiter* (panašiai) ar *item* (taip pat). Iš

pastarojo žodžio atsirado sąvoka, anglų kalboje skambanti *itemize* („tai[p]patinti“, „itemuoti“). Lenkiškas *item* vertimas *też* pateko ir į gudiškąją Lietuvos kancelia-rinę terminiją (*меж*⁶⁷). Be jo, I Lietuvos Statuto nuorašuose susiduriame su ištisa

⁶⁶ Tekstas reikalauja komentaro.

⁶⁷ Lotyniškai (jei nepraleidžiamas) verčiamas ir *insuper; autem, etiam* – pavyzdžiui, PLS-3, p. 80–81, 98–99, 126–127.

8 lentelė

Kazimiero teisinys ⁶⁸	I Lietuvos Statutas ⁷³
А коли чии паробкы украдутъ што у кого, а пак у сем листу верху писано, как за которую татбу казнити: коли первое украдетъ, ино его не вешати, А заплатити бондою его; а не будетъ бонды, ино осподарь его за него заплатит, а паробка казнити и пробити; а коли иметь часто красти после того, а выше полукопья, ино паробка узвесити	Естли где паробки крадутъ в околицы, а за лицом их поймають, которое лицо будетъ стояти полтины грошей, тогда маеть каран быти яко злодей. А естли ж полтины лицо стояти не будетъ, тогда маеть з бонды его шкода плачона быти або лицо вернути, а за навязку пугами бити. А повторе естли вкрадетъ, хотя што де[с]яти грошей стояти не будетъ, а з лицом поймають, тогда вжо его на шибеницу выдати маеть

seka „įvadinių“ žodžių: „jei[gu]“ (*если, коли – si*), „kas“ (*хто [бы] – quis*), „nustatome“ (*устанавливаем, устанавливаем – statuimus*), „prisiekiamo“, „pažadame“ (*шлюбуем, обещуем – spondemus, promittimus*), „norime“, „įsakome“ (*хочем, приказуем – volumus, constituimus*), „leidžiamo“ (*узычаем – indulgemus*)⁶⁹. Ar ši įvairovė leidžia bent iš dalies pastebėti „taipatinimo“ niuansus?

Įvardijamas paskutiniu (net ir Zamoyskių nuoraše), I Statuto XIII skyrius aptaria vagystę⁷⁰, Kazimiero teisyne tai daroma 1–8, 12–19 ir 23 straipsniais⁷¹. Statuto XIII.1 straipsnis neabejotinai kartoja teisyne 19-ąjį, sugriežtindamas atsakovo atsakomybę (8 lentelė).

Tik 1-asis Kazimiero teisyne straipsnis pradedamas žodžiu „jei“ (*umo*⁷²), visi kiti straipsniai (taigi ir 19-asis) – „taipati-

nami“ gudišku (senrusišku) *a*. Juo pradedamas ir ne vienas Rusų tiesos (Trumposios ar Jaroslavaičių) straipsnis⁷⁴. Tyrę Rusų tiesą J. D. Ewersas ir L. K. Goetzas šį *a* vertė *aber* ar *und*⁷⁵. Pastarasis vokiškas vertimas yra ne kas kita, kaip „taip pat“, t. y. *item*. Vokiečių istorikai čia sekė Eikės Repgovo Saksų veidrodžiu, kur atitinkamai *ok* = *auch* ryškėja kaip tęsimo stereotipas⁷⁶. O „jei“ (*si*) barbarų teisyne (*leges barbarorum*, pvz., Salijų teisyne) būdingesnis pradiniam ar įvadiniam straipsniui⁷⁷. Kitų Statuto XIII skyriaus straipsnių ir Kazimiero teisyne straipsnių tiesioginio atitikimo nerasime. Ir vienur, ir kitur surašyta papročių teisė, bet ji surašyta skirtingu metu ir skirtingais teismų praktikos išplėtojimo etapais. Teisyne akivaizdų voginį (*nuvo*) mini tik du (1, 17) straips-

⁶⁸ Законодательные акты Великого Княжества Литовского XV–XVI вв. Ленинград, 1936 (toliau – ZA), p. 13.

⁶⁹ Plg. Lietuvos statutas / The statute of Lithuania / Statuta Lituaniae. 1529, Vilnius, 2002 (toliau – The statute...), p. 29–30.

⁷⁰ PLS-2, p. 294–311.

⁷¹ Gudavičius E. Ankstesnioji..., p. 15.

⁷² Pažodžiui „kas“ (beasmenis), bet tai atitinka *umo*(*iu*), maždaug verstiną pažodžiui „kas nors“ ar „ką nors“, o prasmiškai – „jei“.

⁷³ PLS-2, p. 294.

⁷⁴ Pavyzdžiui, Правда русская. Комментарии. Под редакцией Б. Д. Грекова. Москва, Ленинград, 1947 (toliau – PR), p. 78, 117, 148, 160, 161, 166, 171, 185, 299, 313, 323.

⁷⁵ Žr. 74 nuor.

⁷⁶ Plg. W. Stammler. Mittelniederdeutsches Lesebuch, Hamburg, 1921, p. 11: „III.42–IV. Ok hebe wie orkunde des mer. <...> –V. Ok gaf uns got orkundes mer...“

⁷⁷ „I. De mannire. I. Si quis ad mallum legibus dominicis manitus fuerit...“

niai, jis nežino akivaizdaus vagies (злодей
лицованный), statute įkaltis yra viso ko
alfa ir omega; centre akivaizdumas, nesant
jo kalbama apie žymes (9 lentelė⁷⁸).

Išskyrus 14 ir 24 pozicijas, visur kitur
straipsnis pradedamas iškeliamą sąlyga,
tai rodo, kad XIII Statuto skyrius buvo
surašytas kaip papročių teisės užfiksavi-

9 lentelė

Poz.	Str.	Prad. žod.	Teisinės normos esmę nusakantys žodžiai
1	XIII.1	Естли	где паробки крадутъ в околицы, а з лицом их поймають...
2	XIII.2	Тѣж уставуем	естли бы кому сок вел або за лицом следом пришил...
3	XIII.3	Пак ли бы	хто не дал трести а искати речей краденых або от лица отбил...
4	XIII.4	Тѣж	естли бы в имени князьском, панском и землянском чловека его з лицом поймано...
5	XIII.5	Коли бы	хто лицо свое и речи краденые в чиего слуги або подданого застал...
6	XIII.6	Тѣж сказуем	иж коли бы хто злодея лицованого у своем имени ведомо ховал...
7	XIII.7	Тѣж уставуем	иж коли бы который шляхтич о злодейство без лица первый раз перед врадом был обвинен...
8	XIII.8	Естли бы	тот же шляхтич другой раз о злодейство также без лица был обвинен...
9	XIII.9	Коли бы	третий раз шляхтич тот же без лица о злодейство обвинен был...
10	XIII.10	Тѣж уставуем	иж коли бы мужик мужику клетъ выкрал, а найдено бы лицо...
11	XIII.11	Коли бы	лицо в чией хоромине за замком было найдено...
12	XIII.12	Который бы	злодей на его злочинстве пойман был, окром дому его, а реч краденая в дому его не была застата...
13	XIII.13	Коли бы	на которого чловека подозреного знаки злодейские пописаны...
14	XIII.14	---	Злодея приличного маеть мучити три разы одного дня...
15	XIII.15	А естли бы	розбойники або злоден, чии люди, были пойманы и перед право приведены, а поведали на наместника своего...
16	XIII.16	Тѣж уставуем	иж который врожоный шляхтич в чием имени на которого чловека злодейство помовил...
17	XIII.17	Коли бы	тот, в кого лицо застато, шляхтич або не шляхтич будучи, менил заводцу...
18	XIII.18	Коли бы	хто с подданных наших которого-кольве враду о каковую реч краденую перед врадом обвинен был...
19	XIII.19	Естли бы хто	ся доискивал а поведал, што ему при том лици крадено...
20	XIII.20	Тѣж уставуем	естли бы злодей вшел в чий дом красти, а оного злодея zostали...
21	XIII.21	Естли бы	злодея ранил при злодействе у своем дому...
22	XIII.22	Коли бы	на которого чловека подозреного знаки знаки злодейские пописаны, а он бы ся ку тому не знал...
23	XIII.23	---	Хто бы на дворе господарском што вкрал...
24	XIII.24	---	Княжата, панове, которые не сядят в поветех, о блудное мають ся заховати подлуг давного обычая...

⁷⁸ Tekstas cituojamas iš PLS-2, p. 294–310 (pagrindu imtas Działyńskiego nuorašas; jo ir Zamoyskių nuorašo skirtybių čia galima nepaisyti).

mas, laikantis barbarų teisyne tradicinės „jeigu“ (si) taisyklės. Ši sąlyga skelbiama vienokia ar kitokia forma (ją kelia net ir 14 ar 24 pozicijos *маеть/-ють*). Lenteleje sąlygos formuluotė dirbtinai atskirta (14, 23, 24 pozicijoms to nereikia), o iš tikrųjų visur cituojamas nepertraukiamas tekstas. Turbūt nebereikia kartoti, kad sąlygą visur skelbia įprastinis „jeigu“ (4, 6, 7, 14, 16, 20, 23, 24 pozicijose jis nukeltas į 4-ąjį stulpelį), o reikia žiūrėti, kur yra skelbiantysis *устанавливаем* ar *сказуем* (2, 6, 7, 10, 16, 20 pozicijos). Pirmieji penki XIII skyriaus straipsniai (1–5 poz.) aptaria akivaizdaus voginio užtikimo atvejus. Kaip sakytą, XIII.1 straipsnis paimtas iš Kazimiero teisyne. XIII.2 straipsnis pradedamas žodžiu *устанавливаем*, likę trys (XIII.2–XIII.5) – „jeigu“. Tai įkalčio akivaizdumo atvejų grupė; visais šiais atvejais kalbama apie XIII.1 straipsnio nusakomą viešąją erdvę – apylinkę (*околица*). XIII.6 straipsnyje randame *сказуем* (= *устанавливаем*): čia jau teisinio imuniteto erdvė (dvaras). Vis dėlto tai nėra nuoseklus atskyrimas, nes nuo XIII.7 straipsnio jau kalbama apie apkaltą nesant voginio, o pats šis straipsnis vėl pradedamas žodžiu *устанавливаем*. Šitaip XIII.6 straipsnis pakimba ore. XIII.7–XIII.9 straipsniai (8-asis ir 9-asis pradedami žodžiu „jei“) skirti bajoro apkaltai nesant akivaizdaus voginio. Šios grupės išskyrimas visiškai logiškas (beje, lotyniškojoje redakcijoje XIII.8 ir XIII.9 straipsniai įvardyti *Ad idem*⁷⁹ – akivaizdus atvejų išvardijimas). Po jos XIII.10 straipsnyje vėl matome *устанавливаем*. XIII.10–XIII.15 straipsnių seka (10–15 poz.) skirta inkviziciniam valstiečio procesui, kai nėra akivaizdaus voginio. Šis procesas taiko-

mas ne bet kokiam, o *įtartinajam žmogui* (*человек подозренный*), kurio atitinkami požymiai jau kažkur (tikėtiniausia, kad ankstesnėse teismo bylose) yra surašyti⁸⁰. Lotyniškojoje redakcijoje XIII.14 straipsnis (analogiškai XIII.8–XIII.9) čia irgi įvardijamas *Ad idem*⁸¹. XIII.16–XIII.23 straipsniai (16–23 poz.) statuto redaktorių surinktinai priskiriami kitiems atvejams ir šią seką pradedančiame XIII.16-ajame vėl randame *устанавливаем*, labiausiai parodantį ne tiek šitos sekos pradžią, kiek ankstesniosios pabaigą. Galinei sekai priskiriamas ir XIII.24 straipsnis apie paklydusių gyvulių radybas.

Savaime suprantama, kad atsakius į klausimą, kaip pradiniai straipsnių žodžiai surašyti XIII skyriuje, būtina tai pasakyti ir apie visą statutą. Tačiau pirmiausia reikia nuosekliai išnaudoti, sakytume, surašymo „atsitiktinumus“, kurių visuomet tikėtina daugiau surasti „žalesniuose“ anksčiau surašytuose lankuose. Šiuo konkrečiu atveju galime pasinaudoti XII skyriumi, ir ne tik Zamoyskių, bet ir jį „atspindinčiame“ Firlejų nuoraše, kuriame išryškėja paskubintai surašyta (nuo 8–9 straipsnių) jo pabaiga⁸². Zamoyskių nuoraše XII.7⁸³ ir XII.8⁸⁴ straipsniai pradedami žodeliu *a*, o Firlejų nuoraše šį žodelį randame tik XII.8 straipsnyje⁸⁵. Pažymėtina dar ir tai, kad Zamoyskių nuorašo XII.8 straipsnyje jis parašytas juodai (nors numeris ir pavadinimas – cinoberiu), o VII.7 – „sulypdytas“

⁷⁹ Ten pat, p. 298–299.

⁸⁰ Ten pat, p. 301–303.

⁸¹ Ten pat, p. 303.

⁸² Žr. 52–59 ir 66 nuor.

⁸³ Z-F pal., p. 226: «А естли бы чия челядь втекла...»

⁸⁴ Ten pat: «А хто бы кому вола вкрал...»

⁸⁵ Ten pat, p. 495: «Теж естли бы чия челядь втекла...»; 496: «А хто бы кому вола вкрал...»

iš raudonos kilpelės ir juodo brūkšnio⁸⁶. Šias žymes reikia gretinti su dviem paskutinėmis 4-ojo poskyrio pastraipomis: šiaip jau „paskubintas“ XII.7 straipsnis atskiria nelaisvuosius šeimyniškius nuo valstiečių, o XIII.8 – galvijus nuo žmonių. Lieka nebeaišku, ar žodelis „o“ (*a*) tampa jungtuku, ar skirtuku, ir kiekvienas rašovas atskirai išsprendžia šį klausimą. Vadinas, šiuo konkrečiu atveju jis turėjo laiko šiam klausimui spręsti. Iš to paaiškėja, kad pradinių žodžių įrašymas nebuvo vienkartinis ir visuotinis procesas. Galbūt šis atvejis taikytinas tik bendrai atskiriems lankams (statuto skyriams), tačiau ir čia darytina išlyga: vargu ar Zamoyskių nuorašo lankai buvo surašyti vienu prisėdimu, veikiau tai buvo atskiros straipsnių grupės, kurias daug kur parodo „itemavimas“.

Kita vertus, pripažintina bendroji I Statuto „itemavimo“ perspektyva. Tai buvo bendra žinybinių aktų surašymo tendencija. „Itemuota“ 1529 m. ūkinė didžiojo kunigaikščio instrukcija⁸⁷. Pradedant 1447 m. Kazimiero, „taipatinamos“ didžiųjų kunigaikščių šalies privilegijos⁸⁸. Ir šiuo atveju naudinga prisiminti seniausių Zamoyskių nuorašo lankų (39-ojo, 41-ojo) priešpriešą su Firlejų nuorašu⁸⁹ ir palyginti ją su kai kurių XIII skyriaus straipsnių „itemavimu“ (10 lentelė⁹⁰).

Galima sakyti, kad 10-oje lentelėje matome beveik taisyklingą skirtuko „o“ (*a*) panaudojimą Firlejų ir jo nepanaudojimą Zamoyskių nuoraše (jį įdomu palyginti su 9-os lentelės aptarimu), bet XIII.15 straipsnis viską apverčia aukštyn kojom. Tokio kryžminio išsimėtymo pavyzdžių galima rasti ir XII skyriuje (11 lentelė).

10 lentelė

Poz.		Zam. nuor.			Firl. nuor.	
	Str.	Z–F pal. psl.	Prad. žodžiai	Str.	Z–F pal. psl.	Prad. žodžiai
1	XIII.5	233	Коли бы	XIII.5	506	А коли бы
2	XIII.12	237	Коли бы	XIII.12	509	А коли бы
3	XIII.15	239	А естли бы	XIII.15	510	Естли бы
4	XIII.17	240	Коли бы	XIII.17	512	А коли бы
5	XIII.18	240	Коли бы	XIII.18	513	А коли бы
6	XIII.22	243	Коли бы	XIII.22	516	А коли бы
7	XIII.23	243	Хто бы	XIII.23	517	А хто бы

11 lentelė

Poz.		Zam. nuor.			Firl. nuor.	
	Str.	Z–F pal. psl.	Prad. žodžiai	Str.	Z–F pal. psl.	Prad. žodžiai
1	XII.2	224	Естли бы	XII.2	492	А естли бы
2	XII.7	226	А естли бы	XII.7	495	Теж естли бы

⁸⁷ ZA, p. 29–34.

⁸⁸ Любавский М. К. Очерк истории Литовско-русского государства до Люблинской унии включительно. Москва, 1915 (toliau – Очерк...), p. 325–336, 342–350.

⁸⁹ Žr. 5-ą bei 6-ą lentelę ir 58–59 nuor.

⁹⁰ Pradinių žodžių cinoberinės raidės 10 ir 11 lentelėje žymimos kursyvu.

⁸⁶ Z–F pal., p. 226.

11-ojoje lentelėje (XII skyriuje) šiaip randame tai, ką jau matėme 10-ojoje (XIII skyriuje), bet labiausiai joje įsidėmėtina 2-oji pozicija (XII.7 straipsnis). 10-oji lentelė neabejotinai rodo Firlejų rašovo polinkį inertiškai pradėti straipsnį gudišku (senrusišku) skirtuku, o XII.7 straipsnyje skirtuko prireikia abiem rašovams. Tokio polinkio neturintis zamoiskietis vis dėlto čia griebiasi tradicinės išraiškos, o firlejetis šią išraišką pabrėžia įsigalinčia žinybiška (lotyniškai ir lenkiškai) forma. Šitas akcentas galutinai išryškina 7-osios lentelės XII.7 straipsnio gairę, atskiriančią atlygi už *žmonių* skriaudą nuo *vaikų* ir galvijų sužalojimo. Pradinių žodžių parinkimas yra neabejotinas straipsnių tematikos susigrupavimo padarinys.

6. Zamoyskių nuorašo XII–XIII skyrių straipsnių pradinių žodžių gretos

Grįžtant prie 9-osios lentelės, galima pasakyti, kad joje matome dvi straipsnių pradinių žodžių gretas. Pirmoji – iš barbarų teisynų ir papročių teisės užrašymų atėję nurodymai (*quis*) ar sąlygos (*si*). Čia reikėtų priskirti ir vieninteliame XIII.15 straipsnyje „ne į savo skiltį papuolusį“ pratęsą-skirtuką (*autem*). Antroji greta – žinybinė, kvalifikuojanti teisinę normą, arba „itemavimas“ siaurąja (sakytume, tikrąja) prasme. Tai deklaravimas (*statuimus*) ir jo pratęsimas ar pakartojimas (*item*). Lentelėje matome, kaip „susisluoksniuoja“ tų pačių (3, 5, 18 poz.) ar skirtingų (2, 4, 6, 7, 10, 16, 20 poz.) gretų pirmieji žodžiai. O greta XIII skyriuje regime straipsnius, teturinčius pirmosios gretos žodžius (1, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 17, 19, 21, 22, 23 poz.), arba tokius, kur šitokių žodžių visai nėra (14, 24 poz.).

I Lietuvos Statuto straipsnių pirmojo žodžio inicialo parašymą cinoberiu galima laikyti norma⁹¹. Šios normos stengtasi laikytis net ir skubiai papildančiuose straipsniuose (nors pasitaiko ir juodų inicialų)⁹². Cinoberinę raidę įrašydavo atskirai jai paliktoje vietoje⁹³. Išsiskiriančius pradinius inicialus turi visi išlikę I Statuto rankraščiai, nuo kuklių Zamoyskių, Firlejų, Slucko⁹⁴, Pulavų, padailintų DziałyŃskio⁹⁵ iki atskiro dailininko pieštų Lauryno⁹⁶ ar Ališavos⁹⁷ nuorašuose.

XII skyriuje pradinių žodžių gretos taip pat „sluoksniuojasi“ (12 lentelė⁹⁸).

Jei 12 lentelę (XII skyrių) palyginsime su 9-ąja (XIII skyriumi), rasime, kad čia dvigubai didesnis straipsnių, prasidedančių *item statuimus* (*меж устави*⁹⁹), nuošimtis (~57:21). Straipsnių susigrupavimas taip pat patvirtintų tokių pradinių žodžių pasirinkimo motyvą. XII.1–XII.2 straipsniai skirti kaimenės, XII.3–XII.5 – „vienetiniam“ pasisavinimui, XII.6–XII.8 – atlygiams, XII.10–XII.11 – paukščiams. Išsiskiria pats sau vienas XII.9 straipsnis, bet tai ir tikėtina

⁹¹ Žr. Z–F pal., passim.

⁹² Žr. 57–58 nuor.

⁹³ Zamoyskių nuorašo I skyriaus registre skubiai kita rašysena įrašytų dviejų paskutinių straipsnių pavadinimų I.25 straipsnio pirmasis žodis tokio inicialo taip ir nesulaukė, o I.26 straipsnyje, inicialo nelaukiant, visas pirmasis žodis buvo parašytas juodu rašalu – Z–F pal., p. 45.

⁹⁴ Čia net nepanaudotas cinoberis – PLS-1, p. 78. Pulavų nuoraše inicialai taip pat juodi – ten pat, p. 109, 111, 113, 119.

⁹⁵ Lazutka S., Gudavičius E. Pirmasis Lietuvos statutas. Dzialinskio, Lauryno ir Ališavos nuorašų faksimilės. Vilnius, 1985, t. 1, d. 2 (toliau – PLS-3), p. 15–210.

⁹⁶ Ten pat, p. 213, 247–422.

⁹⁷ Ten pat, p. 435, 465–664.

⁹⁸ Pirmosios gretos žodžiai žymimi kursyvu, antrosios – pusjuodžiu šriftu.

⁹⁹ Į *устави* variacijas (*устанавливаем, сказуем* ir kt.) straipsnyje neatsižvelgiama.

12 lentelė

Poz.	Str.	PLS-2	Straipsnio teksto pradžia	Teksto pradžia Lauryno nuoraše ¹⁰⁰
1	XII.1	280 p.	Тѣж уставляем, естли бы хто занял...	<i>Si quis occupaverit...</i>
2	XII.2	282 p.	<i>Естли бы хто</i> кому пограбил стадо...	<i>Si quis rapuerit...</i>
3	XII.3	282 p.	Тѣж уставуем, хто бы под шляхтичом або...	<i>Si quis sub nobili...</i>
4	XII.4	282 p.	Панского, дворанского и шляхетского коня...	<i>Equum baronis...</i>
5	XII.5	284 p.	Тѣж естли бы шляхтич <...> пограбил...	<i>Si nobilis kmethones...</i>
6	XII.6	284 p.	Тѣж уставуем навязки на каждую реч...	<i>Is, qui kmethones...</i>
7	XII.7	284 p.	Тѣж естли бы чия челядь втекла...	<i>Si alicuius mancipia...</i>
8	XII.8	286 p.	<i>А хто бы</i> кому вола вкрал або корову...	<i>Si quis deprehenditur...</i>
9	XII.9	286 p.	Тѣж уставуем, иж мещане <...> наши...	<i>Prohibemus, ne ciues...</i>
10	XII.10	288 p.	Тѣж уставляем, хто бы кому вкрал сокола...	<i>Si quis sustulerit...</i>
11	XII.11	288 p.	За гусь три гроши, за каплуна шесть грошей...	<i>Anser soluatur...</i>
12	XII.12	288 p.	Тѣж уставуем цену собакам. <i>Хто бы</i> кому...	Statuimus precium...
13	XII.13	290 p.	Тѣж уставуем: коли бы кого пес уел...	<i>Si aliquem momorderit...</i>
14	XII.14	290 p.	Тѣж уставуем, иж коли бы пес коня <...> уел...	Sancimus, quod...

susidūrus šalies (*žemės*) ir miesto (*Magdeburgo*) teisei¹⁰¹. Ir pagaliau išskirtinumą vainikuoja net trys (XII.12–XII.14) individualizuoti „šunų reikalams“ skirti straipsniai. Palyginkime tai su juodų ir cinobėrinų straipsnių pavadinimų kaitaliojimu XII skyriaus antroje pusėje, straipsnių pasukubinto įrašymo bei jų pradžios grafikos ir 11 lentelės duomenimis¹⁰². Taip buvo fragmentiškai šiuose „šunų reikaluose“ susigriebta, siekiant ir čia sutvarkyti, matyt, neretai pasitaikančius atlygius.

Zamoyskių nuorašo 39 lankas (XII sk.) surašytas kiek vėliau už 41 (XIII sk.) lanką. Pastarojo skyriaus pavadinimas parašytas dar teksto raidėmis, o XII – jau

padidintu formatu¹⁰³. Vadinas, tik vėliau žinota, kaip šis skyrius turi vadintis (*Apie grobimus ir apie atlygius*¹⁰⁴). Grobimas (pagrobimas, užgrobimas, grobinys) – tai atėmimas, kaip ir vagystė, pasitaikantis kasdieninis kaimynystės reiškinys¹⁰⁵, o ne apiplėšimas viešame kelyje¹⁰⁶. XII ir XIII skyriai ir aptaria šią *kaimynystę*. Tvarstant vagystės reikalus remtasi Kazimiero teisynu, o atėmimo ir baudų už jį sistemą reikėjo kurti iš pagrindų performuojant papročių teisę. Be valdovo XII skyriaus (39)

¹⁰³ ZRS, p. 16; Z–F pal., p. 223, 231.

¹⁰⁴ PLS-2, p. 280: «О грабежи и о навязки».

¹⁰⁵ Ten pat, p. 164, 166: «А оные речи подле старого обычая, то ест естли чиему чловеку от чиего чловека злодейство стало або бой, або грабѣж стал ся, або головщина межи мужики, або иные некоторыя речи, которые частокроть пригожають в суседстве...» (VI.3 str.).

¹⁰⁶ Lotyniškoje Statuto redakcijoje „grobimas“ vadinamas *rapina* arba *spolium*, o „apiplėšimas“ – *depredacio* – ten pat, p. 209, 281.

¹⁰⁰ Trečiojo stulpelio PLS-2 puslapius čia reikia vienetu padidinti.

¹⁰¹ Lietuvoje negaliojo bendraeuropinis principas *Stadtrecht bricht Landrecht, Landrecht bricht gemeines Recht*.

¹⁰² Žr. 57–59, 66, 82–86 nuor.

lanke kaip tik ir pa(si)žymimi tik grobimo atvejais¹⁰⁷.

„Statuimus“ (*устанавливаем*) pasirodydavo ten, kur norėta pabrėžti, kad tai suredagauta (gyvavusi ar įvedama naujai) teisinė norma. Senesniosios (VIII, IX, XII, XIII skyrių) redakcijos įžanga, išlikusi VIII.1 straipsnio pavadinimo pavidalu¹⁰⁸, faktiškai skelbia paties šio straipsnio santrauką, nusakančią, kokia turi būti ieškovo dėl žemės ribos priesaika¹⁰⁹. Pats straipsnis jau formuluojamas kaip šios sentencijos tęsinys¹¹⁰. Taip pradedami ir VIII.2–VIII.5 straipsniai¹¹¹, o VIII.6 rašomas kaip pastarojo tęsinys¹¹². Atitinkamai IX ir XII skyriaus pirmieji straipsniai taip pat pradedami žodžiais „item statuimus“ (*теж устанавливаем*)¹¹³. XIII skyriuje jie „nukeliauja“ į 2-ojo straipsnio pradžią¹¹⁴, nes 1-ajame performuluojama Kazimiero teisyne norma¹¹⁵. Šitaip ankstesniosios redakcijos skyriai savo pradžia (o kartu ir kitais straipsniais) tęsia pradinės didžiojo kunigaikščio deklaracijos nusakomų principų įtvirtinimą¹¹⁶. Keturiuose ankstesnio-

sios redakcijos skyriuose randame tik vienintelį VIII.7 straipsnį, kur valdovo valia pažymima atskirai, o ne kaip bendro principo tęsinys, pasakant tai be žodžių „taip pat“ (*item-теж*)¹¹⁷. Kartu galima tvirtinti, kad žodžiai „taip pat nustatome“ (*item statuimus-теж устанавливаем*) statute suprantami kaip bendriausių valdovo nusakomų principų tęstinis konkretinimas tiek skyriuose, tiek straipsniuose. Kitaip sakant, jais nusakoma statuto redagavimo (*kriakščioniškosios teisės suteikimo*) koncepcija¹¹⁸. Savaimė suprantama, reikia pažymėti ir tokių žodžių rangą. Aukščiausias rangas – *statuimus* be jokio „palydovo“. Palyginti masiškas ir taikomas tik straipsniams *item statuimus* pažymi atskirus „suredagavimo mazgus“, pratęsiančius skyriaus teisinių normų seką. Kaip matome, antrosios pradinė žodžių gretos sudvigubinimas numuša jų rangą. Atskiriems atvejams skirti pirmosios gretos žodžiai. Pavartotas vien *item* tokiu būdu atsiduria tarpinėje padėtyje tarp šių gretų. Kaip rodo 11 lentelė, jis gal kiek geriau parodo pratęsimo akcentą už pirmosios gretos žodžius, bet šitokioje pozicijoje faktiškai nusileidžia iki jų lygio (būdingą atvejį matėme 11-oje lentelėje).

Apskritai, I Lietuvos Statutas „taipatinamas“ įvairiais lygiais. Kaip ir ankstesniojoje („keturių skyrių“) redakcijoje¹¹⁹, pirmasis (I.1) jo straipsnis pradedamas žodžiais (-iu) „Visų pirma“¹²⁰. Iš šalies pri-

¹⁰⁷ Žr. 3-iojo poskyrio pirmąją pastraipą.

¹⁰⁸ *Gudavičius E.* Ankstesnioji..., p. 14.

¹⁰⁹ PLS-2, p. 218: «Напервей ся починают выроком королевским с подписью властное руки его милости: иж хто кому всхочеть через границы або через межи землю отняти, маеть каждого стану, в том артыкуле мененого, и з светки своими шестма, кому право скажетъ, сам присягнути».

¹¹⁰ Ten pat: «Тѣж уставуем: естли бы которые...»

¹¹¹ Ten pat, p. 218, 220, 222.

¹¹² Ten pat, p. 224: «А естли бы который землянин...»

¹¹³ Ten pat, p. 242, 280.

¹¹⁴ Ten pat, p. 294: «Тѣж уставуем, естли бы кому сок вел...»

¹¹⁵ Žr. 69–73 nuor. ir 8 lent.

¹¹⁶ Apibendrintai valdovo valia nusakoma pirmuoju žodžiu jo parašą nurodančioje sentencijoje ciceroniškuoju *Imprimis* (*Напервей*) – žr. 109 nuor. I Lietuvos Statutu buvo padarytas didžiulis žingsnis nuo papročių teisės užfiksavimo iki teisinės sistemos kodifikavimo –

plg. *Jakubovskis J.* Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją. Kaunas, 1921, p. 66–67, 72–73.

¹¹⁷ PLS-2, p. 224: «Хочем тѣж и устанавливаем, иж каждый очивисто рок ку граниченью...» Tai labai svarbus teismo išvažiuojamosios sesijos, apžiūrint ribas vietoje, patvarkymas.

¹¹⁸ Ten pat, p. 62: «маючи собе достаточное розмышление, умыслом добрым и з ласки нашео господарское, хотячи обдаровати правы хрестьянскими...»

¹¹⁹ Žr. 116 nuor.

¹²⁰ PLS-2, p. 64: «Напервей преречоным <...>

vilegijų perkeliamas straipsnis (I.22) gali ir prarasti savo pradinį „taip pat“, didžiojo kunigaikščio valią išreiškiant vien parinktu veiksmažodžiu¹²¹. Žodžiu, galima sakyti, kad tokį „taipatinimą“, kokį randame ankstesniojoje redakcijoje, matome ir visame 1529 m. Statute. Ar tai reiškia, kad Statute mechanškai buvo perimta jau VIII–IX ir XII–XIII skyriuose panaudota „taipatinimo“ sistema? Kertinis šito klausimo akmuo yra žodžių (-io) „taip pat nustatome“ (*item statuimus-меж уставею*) (bendro) parašymo – (vėlesnio) įrašymo alternatyva. Sklandus jų užrašymas pradinėje eilutėje¹²² kalbėtų už parašymą. Vis dėlto dar reikėtų atskirai aptarti Firlejų nuorašo XII.9 straipsnį, turintį juodus numerį, pavadinimą ir teksto pradžios inicialą¹²³. *Теж уставляем* čia irgi sklandžiai įtaikytas, tačiau Zamoyskių nuoraše jų parašymas kiek išsiskiria: čia sutraukiama (*per contractionem*) *уств[ля]ем*¹²⁴, o visur kitur tai nedaroma (*уставляем*¹²⁵) arba rašoma *уставею*¹²⁶. Labai galimas atvejis, kad būtent XII.9 straipsnyje sutraukta trūkstant vietos (t. y. jos buvo palikta per mažai), o tai rodytų, kad šis *item statuimus* įrašytas vėliau, iš anksto palikęs jam vietą. Tačiau net ir darant tokį sprendimą, jis išlieka alternatyvus.

дали есмо...» Taip pradedama ir 1447 m. Kazimiero privilegija – *Любавский М. Очерк...*, p. 325: „Imprimis igitur praedictis <...> dedimus...“

¹²¹ PLS-2: «Хочем, абы вси посполитые люди...» Atitinkamai Kazimiero privilegijoje – *Любавский М. Очерк...*, p. 327: „Item omnes et singuli cmetones...“

¹²² Z–F pal., passim.

¹²³ Žr. 58 nuor.

¹²⁴ Z–F pal., p. 227 (raidžių iškėlimas čia nepažymimas).

¹²⁵ Ten pat, p. 223, 228.

¹²⁶ Ten pat, p. 224, 225, 229, 230.

Pradinių žodžių ir jų gretų požiūriu Zamoyskių ir Firlejų nuorašų VIII¹²⁷–IX¹²⁸ skyriai, galima sakyti, nesiskiria nuo jau aptartųjų XII–XIII, t. y. visa ankstesnioji redakcija surašyta ta pačia sistema. Patį „taipatinimo“ faktą (jo nedetalizuojant) jau teko konstatuoti visu statuto mastu¹²⁹. Matyt, tai reikės daryti ir jį detalizuojant.

7. Straipsnių numeravimo klausimas

IX skyrius išsiskiria iš kitų savo kitaip su numeruotais straipsniais¹³⁰. Su skirtingai surašytais numeriais jau teko susidurti¹³¹. Zamoyskių nuorašo II skyriuje aiškiai matyti, kaip buvo keičiami straipsnių numeriai¹³². Visa tai kelia atskirą numerių įrašymo laiko klausimą. Vargu ar galima čia tikėtis, panašiai kaip ištiso Zamoyskių (gal net ir Firlejų) nuorašo atveju, bendro fizinio archetipo, tačiau labiau ar ne taip ryškiai įtvirtinamas užsibrėžimas („archetipinė“ tendencija) atskiruose vienetuose (lankuose, tęsiniuose, papildymuose) ieškotinas. Jį rodytų Firlejų nuorašo XII.8–XII.9 straipsnių juodi pavadinimai, numeriai ir pradiniai skirtukai (ar jų inicialai) ar net ir numerių surašymas registruose.

Visų pirma, atsižvelgtina į numerio parašymo vietą. Numerio parašymą ties straipsnio pavadinimu Zamoyskių ir Firlejų nuorašuose reikėtų laikyti norma¹³³. Numerių perrašymas Zamoyskių nuorašo II skyriuje¹³⁴ rodytų, kad jie (ar dalis jų)

¹²⁷ PLS-2, p. 218–241.

¹²⁸ Ten pat, p. 242–258.

¹²⁹ The statute..., p. 29–30.

¹³⁰ *Gudavičius E.* Ankstesnioji..., p. 10–13.

¹³¹ Žr. 20–21 nuor.

¹³² Plačiau žr. ZRS, p. 15.

¹³³ Z–F pal., faksimilėse passim.

¹³⁴ Žr. 132 nuor. Virš VI.18 straipsnio numerio yra blogai ištrintas kitas numeris (atrodo, kad irgi 18-as – Z–F pal., p. 190). Abu numeriai cinoberiniai.

čia galėjo būti parašyti net anksčiau už patį straipsnį (ar jo dalį). Registruose¹³⁵ juos buvo galima įrašyti tik surašius pačių straipsnių pavadinimus. Kaip ir kitais atvejais, numerių surašymo tvarka labiausiai atsiskleidžia ten, kur jos nebuvo tiksliai laikomasi, t. y. skubos ar išeities ieškojimo, kažko nenumačius, situacijose. Vėliausiai ir ne visai taisyklingai įrašytų dviejų paskutinių I skyriaus straipsnių¹³⁶, I.26-ojo numeris buvo tvarkingai parašytas ties pavadinimu, o I.25-ojo atsidūrė ties teksto pradžia¹³⁷. Kadangi Firlejų nuoraše nėra šių straipsnių pavadinimų¹³⁸, tikėtina, kad pastarajame Zamoyskių nuorašo straipsnyje numeris atsirado prieš pavadinimą, o I.26 – vėliau už I.25 straipsnio numerį. Rezerviniame lanke (28) surašyto VI.26 straipsnio numeris yra ties teksto pradžia¹³⁹, pačioje pagrindinio lanko (27) pabaigoje vėliau atsirado kito rašovo pavadinimas¹⁴⁰. VI.27 straipsnio pavadinimą paliko tas pats rašovas, jis nenumeruotas¹⁴¹. VI.25 straipsnio numeris parašytas ties teksto pradžia, pavadinimo jis neturi¹⁴². Šių straipsnių numerių ir pavadinimų nerandame Firlejų nuoraše¹⁴³. Šitoje VI skyriaus „vėluojančių“ straipsnių pabaigoje turime neabejotiną pavadinimo (VI.27) ir numerio (VI.25¹⁴⁴, VI.26) pirmesnio įrašymo pavyzdžius. Kadangi numerio nėra pačiame paskutiniame, o pavadinimo –

pirmame šios trijų „skubių“ straipsnių grupės atveju, išeitų (kad bent jau Zamoyskių nuorašo VI skyriuje) pirmesnis numerio įrašymas buvo taisyklė, kurios nesilaikyta tik atskirais (labiausiai skubos) atvejais. Tokią taisyklę patvirtina XI.9 straipsnio „į viršų užlūžtantį“ (kad „neužliptų“ ant jau parašyto numerio) pavadinimas¹⁴⁵. Iš viso to darytina išvada, kad Zamoyskių nuorašo II skyriuje, bent jau nemaža numerių dalis, buvo įrašyta dar prieš pavadinant ir gal net prieš įrašant (kai kuri) straipsnį. Vadinas, straipsnio numerio parašymo prie jo pavadinimo norma¹⁴⁶, darant išlygą atskirai aptartiniams XI ir XIII skyriams, laikytina daugelio numerių parašymo anksčiau už pavadinimą rodikliu. Tačiau ši taisyklė nebuvo visuotinė. Kaip rodo I ir VI skyriaus pabaigos, čia labiau galiojo paties straipsnio įrašymo, tik vėliau parašant pavadinimą ir numerį (ar numerį ir pavadinimą), taisyklė¹⁴⁷.

Zamoyskių ir Firlejų nuorašų skyrių pabaigų paralelės leido išvesti antrąją, vėlesnio numerių įrašymo, taisyklę ir tai ne vienintelis tokių paralelių atvejis. Juodu rašalu parašytų straipsnių pavadinimų ir numerių Firlejų nuoraše aptinkame ne vien skyrių pabaigoje (Zamoyskių nuoraše tai jau atitinkamai vėliau už Lelijos 1 popierių parašyti V.7, VI.1, VI.5, VIII.6, VIII.8, IX.8, IX.9, X.2–X.6 straipsniai)¹⁴⁸. Neieškant skubaus ar neskubaus tokių straipsnių atributikos parašymo Firlejų nuoraše, užtenka pasakyti, kad ji čia atsirado ne vienu metu. Išskyrus VI.1, tai nėra pirmieji ar paskutiniai skyriaus straipsniai. Galima

¹³⁵ Z–F pal., p. 33–63, 271–294.

¹³⁶ Žr. 19–25 nuor.

¹³⁷ Z–F pal., p. 84–85.

¹³⁸ Žr. 21 nuor..

¹³⁹ Z–F pal., p. 155. Tai 291 rankraščio puslapis – ten pat; ZRS, p. 6, 8.

¹⁴⁰ Z–F pal., p. 154. Tai 290 rankraščio puslapis – ten pat; ZRS, p. 6, 8.

¹⁴¹ Ten pat; PLS-2, p. 188.

¹⁴² Z–F pal., p. 154; PLS-2, p. 188.

¹⁴³ Z–F pal., p. 412–414.

¹⁴⁴ Ten pat, p. 153.

¹⁴⁵ Ten pat, p. 219.

¹⁴⁶ Žr. 133 nuor.

¹⁴⁷ Žr. 18–24, 93, 136–144 nuor.

¹⁴⁸ Z–F pal., p. 372, 386, 392–393, 399, 444, 466, 467, 472, 473, 474, 476, 477; ZRS, p. 6, 7, 11.

pasakyti, kad šiame labai artimos Zamoyskių nuorašui chronologijos rankraštyje susiduriame su to nuorašo straipsnių nevienalaikio įrašymo ir sužymėjimo atgarsiais. Kartu nepamirština, kad nurašyti Firlejų nuorašą buvo užsibrėžta jau kaip įprastinę vieną 16 puslapių lankų egzempliorių, o pats jis priklauso vienos nurašinėjimo kampanijos metu atsiradusiai keliolikos tokių rankraščių partijai¹⁴⁹.

Firlejų nuorašo XI skyriaus, jo pirmųjų dviejų ir XI.13 straipsnių pavadinimai, jų numeriai ir pirmojo žodžio inicialai parašyti juodu rašalu¹⁵⁰. Zamoyskių nuoraše XI.1 straipsnis nežymimas ir eina kaip įžanga, pirmuoju žymimas kitas¹⁵¹, kartu visos straipsnių sekos numeriai padidėja vienetu¹⁵². Čia cinoberiniai žodžiai visur sudėlioti tvarkingai¹⁵³. Beje, išskyrus XI.4 straipsnį, visų straipsnių pabaigoje po teksto dedamas riestas kryželis¹⁵⁴. Galima ir numanyti, kodėl jo nėra XI.4 straipsnyje, aprašančiame valstiečių kompozicijas: tam tikro neužbaigtumo pėdsakų čia paliko nelaisvosios šeimyniškės atlygio įrašymas. XI.3 straipsnyje jos nužudymo kompozicija dar nedvigubinama¹⁵⁵, o XI.4 straipsnyje tai kaip tik padaroma¹⁵⁶. Tai pasakantys du paskutiniai straipsnio žodžiai Firlejų nuoraše įrašyti aiškiai palikus per didelį tarpą¹⁵⁷. Labai norint, galima pasakyti, kad Zamoyskių nuoraše pirmoji penkių paskutinių žodžių raidė (*a*) įrašyta per žemai¹⁵⁸ (palieku tai spręsti pačiam skaityto-

jui). Nelaisvosios šeimyniškės „sužmoginimas“ lėmė tam tikrą uždelsimą parašant šiuos žodžius, todėl užbaigimą pažymintis kryželis taip ir neatsirado. Šis „sužmoginimas“ parodo ir straipsnio pavadinimo išsiskyrimą Ališavos nuoraše:

13 lentelė¹⁵⁹

Poz.	Nuorašas	Tekstas
1	D.-Z.-F.-S.	О бои и раны мужицкие и паробокские
2	Al.	O rani ludzi prostich, parobkow i zonek ich
3	A.v.	Naviąska mužiku i parobku
4	L.-P. ¹⁶⁰	Kmethonibus et illiberis compensacio ¹⁶¹

Lentelėje matome tapatų (išskyrus 2-ą poz.) straipsnio pavadinimą visose redakcijose, o Ališavos nuoraše atsiranda nelaisvoji *zonka* (ji išskirta pusjuodžiu šriftu). Pusiau išversto jos įvardijimo panaudojimą galima pateisinti perskaičius šią lentelę, pateikiančią paskutinius XI.4 straipsnio žodžius:

14 lentelė

Poz.	Nuorašas	Tekstas ¹⁶²
1	D.-Z.	... а паробку полковы грошей, а жоне его копа грошей
2	F.	... а паробку навезки полковы грошей, а жоне его копа грошей

¹⁴⁹ PLS-1, p. 25.

¹⁵⁰ Z-F pal., p. 481, 482, 488.

¹⁵¹ Ten pat, p. 215–216.

¹⁵² PLS-2, p. 268, 270, 272, 274, 276.

¹⁵³ Ten pat, p. 215–221.

¹⁵⁴ Ten pat, p. 215–222.

¹⁵⁵ Ten pat, p. 270.

¹⁵⁶ Ten pat: «паробку полковы грошей, а жоне его копа грошей».

¹⁵⁷ Z-F pal., p. 483 (копа грошей).

¹⁵⁸ Ten pat, p. 216.

¹⁵⁹ Nuorašai žymimi: D. – Działyński, Z. – Zamoyski, F. – Firleju, S – Slucko (kitus žr. 51 nuor.). Tekstai imti iš PLS-2, p. 270–271.

¹⁶⁰ 13 ir 14 lentelėje L. Ir P. vidinio diktanto skirtybės nerodomos (orientuojamasi į L.).

¹⁶¹ Lotyniškojoje redakcijoje XI.3 ir XI.4 straipsniai sutraukiami į vieną (čia jis 4-as) ir gauna vieną (pirminės gudiškosios redakcijos 3-io straipsnio) pavadinimą.

¹⁶² Imta iš PLS-2, p. 270–271. Į vidinio diktanto skirtybes nekreipama dėmesio.

3	S.	... а паробку полкопы грошей, а <i>жонце</i> копа грошей
4	Al.	... a parobku pol kopi grossi, a <i>žonće</i> kopa grossi
5	A.v.	... a parobku pol kopi grossi, a <i>žonće</i> kopa grossij
6	L.-P.	... illiberum triginta, vxorem eius sexaginta

Lentelėje labai vaizdžiai susipriešina 1–2–6 pozicijų (D.-Z.-F.) **jo žmona** ir 3–4–5 pozicijų (S.-Al.-A.v.) *moterė*¹⁶³, o 2-oji pozicija pasako kodėl: už šią (nelaisvąją) moterį skiriamas žmoniškas (dvigubas) atlygis. O XI.3 straipsnis už jos nužudymą dar skiria viengubą (kaip ir vyrui) kompoziciją¹⁶⁴. Dvigubą atlygį skiriančio XI.4 straipsnio pavadinimas šią moterį, tik Ališavos nuoraše apibūdinamas kaip žmoną, čia dar pavartoja (kompozicijų požiūriu) „belytė“ *moterę* (žr. 13-ą lent.). Tačiau tai jau buvo naujovė, atvedusi į atlygio sudvigubinimą. Ją kaip tik atspindi Aušros vartų nuorašas, išsiskirdamas atlygio įvardijimu (14-oje lentelėje tuo išsiskiria Firlejų nuorašas). Visa tai parodo XI.3–XI.4 straipsniuose naujos teisinės normos kūrimo procesą ir grafinį jo atsispindėjimą, labai gerai paaiškinantį riestų kryželių parašymo reikšmę ir jos ryšį su straipsnių numeravimu. XI.4 straipsnio pavadinimo įvairavimas įvairiuose statuto nuorašuose, kaip rodo 13-a lentelė, leidžia ir atskira išlyga išskirtam XI skyriui taikyti numerių bei pavadinimų įrašymo taisykles¹⁶⁵.

¹⁶³ Darbo terminas apibrėžti prievolinių sluoksnių *жонка* – Gudavičius E. Kaip reiktų versti I Lietuvos statuto žodžius *мужик* ir *жонка* // Lietuvos istorijos metraštis. 1983 metai, Vilnius, 1984, p. 113–116.

¹⁶⁴ Ten pat, p. 270: «а жонце невольной по тому ж головщины».

¹⁶⁵ Žr. 146 ir 147 nuor.

Kitame šia išlyga išskirtame – XIII – skyriuje randame (Zamoyskių nuoraše) tris riestu kryželiu nepažymėtus straipsnius (4-ąjį, 10-ąjį, 16-ąjį)¹⁶⁶. Visi jie „itemuoti“, 10-asis ir 16-asis pradedami manifestaciniu „nustatome“, nemanifestuotas 4-ojo *меж* skyriuje yra vienintelis (žr. 9-ą lentelę). Surašytame kaip papročių teisės užfiksavimas skyriuje, išskyrus 14-ąjį ir 24-ąjį straipsnį, visur pradžioje yra keliama sąlyga¹⁶⁷. XIII.1, XIII.8, XIII.19, XIII.21 straipsniuose tai daroma pirmuoju žodžiu *есмлю*, kurio inicialinė raidė *e* yra cinoberinė¹⁶⁸. XIII.4 straipsnis „itemuojamas“ žodžiu *Меж*, po jo eina juodu rašalu parašytas *есмлю*, tačiau jis pradedamas inicialine *e*¹⁶⁹. O XIII.15 straipsnio *есмлю*, esantis po inicialinio skirtuko *A*, pradedamas paprasta *e*¹⁷⁰, Firlejų nuoraše to skirtuko nėra (žr. 10-ą lentelę). Vargu ar šiuo, XIII.4 straipsnio atveju galimas nealternatyvus atsakymas, bet šis atvejis parodo, kad rašovų nusistatymo negalima laikyti griežta direktyva. Ir vis dėlto jis išryškina bendrą jų nuostatų formavimosi kryptį, pavadintą polinkiu ar net (sąlyginai) taisyklėmis. Tokį polinkį gerai parodo manifestuojantys „taipatinimą“ XIII skyriaus straipsniai. Zamoyskių nuoraše ties paskutine XIII.10 straipsnio eilute padėtas taškinis kryželis¹⁷¹. Dviejose paskutinėse eilutėse aptariama kartotinė didžiajam kunigaikščiui (virš jo dar pridėtas taškinis kryželis)¹⁷². Ją nurodžius, negrabiai (kar-

¹⁶⁶ Z-F pal., p. 233, 237, 240 (visų šių straipsnių numeriai ir pavadinimai rašyti cinoberiu).

¹⁶⁷ Žr. pirmąją pastraipą po 9-os lentelės.

¹⁶⁸ Z-F pal., p. 231, 235, 241, 242.

¹⁶⁹ Ten pat, p. 232.

¹⁷⁰ Ten pat, p. 239.

¹⁷¹ Ten pat, p. 237.

¹⁷² Ten pat: «то маеть плачоно быти, а вины королю противня, а за навязку злодей на шибеницу».

tojančią skirtuką *a*) prirašomas jau savaime išplaukiantis pakorimas (žr. 172 nuorodos citatos pusjuodžiu šriftu išskirtus žodžius). Paskutinis paskutinės XIII.16 straipsnio eilutės žodis išlenda į paraštę, kurios jau šiaip stengiamasi nenaudoti¹⁷³.

Bene geriausiai grafinis straipsnio papildymo (ar užbaigimo) vaizdas atsiskleidžia Zamoyskių nuorašo VI.9 straipsnyje, kur aiškiai skiriasi jo teksto dalys. Apatinė¹⁷⁴ – tokia kaip ir gretimuose straipsniuose, o viršutinė¹⁷⁵ (rašyta to paties rašovo ir tuo pačiu rašalu) pasižymi akivaizdžiai smulkesnėmis raidėmis (abi šios pastraipos pradedamos cinoberiniais inicialais)¹⁷⁶. Nėra abejonės, kad pastaroji buvo įrašyta vėliau, o rašant pirmąją (apatinę), antrajai (viršutinei) buvo palikta kiek per mažai vietos ir ją teko suglausti. Svarbiausia tačiau yra tai, jog šios apatinės dalies nematome „kanoniniame“ Działyńskio nuoraše¹⁷⁷. Kokių nors skirtingo įrašymo pėdsakų tačiau jau nerandame Firlejų, Lauryno, Ališavos nuorašų grafikoje¹⁷⁸ ar Slucko, Ališavos, Aušros vartų nuorašų tekste¹⁷⁹. Iš viso to galime spręsti, kad Zamoyskių nuoraše atsispindintis sugaišimas nebeatsiliepė surašant kitus mums žinomus Statuto nuorašus. Beje, Zamoyskių nuoraše randame ir VI.9 skyriaus riestą kryželį¹⁸⁰. Archetipinės (ypač grafinių

elementų) skirtybės rodo, kad būta tam tikro laiko, kai redaguojant atskirus Statuto straipsnius, šiam redagavimui užsitęsęs, vyko atskirų nuorašų tiražavimas ne iš vieno protografo¹⁸¹. Tiražuota jau suvokiant straipsnių dispozicijų metmenis ir turint bendrą statuto struktūros perspektyvą.

8. I Lietuvos Statuto skyrių įžangų klausimas

Iš keturių ankstesniąją redakciją perteikiančių Zamoyskių nuorašo lankų trys (IX, XII, XIII skyrių) telpa viename seniausių Lelijos 1 vandenženklio popieriuje¹⁸². Visų keturių lankų (pridedant ir VIII skyriaus) straipsnių pavadinimai surašyti dar jų teksto raidėmis, jos dar panaudotos IX ir XIII skyrių pavadinimams¹⁸³. Šių senumo rodiklių požiūriu kiek išsiskiria VIII skyrius: jo pagrindas – vėlesnis Lelijos 2 vandenženklio popierius (pirmoji skyriaus pusė surašyta jame)¹⁸⁴. Lelijos 1 vandenženklį čia matome tik viename lape (dar vieną tokį lapą randame VII skyriaus 29 lanke; matyt, tai yra šio popieriaus partijos likučiai)¹⁸⁵. Ir prieš I Lietuvos Statuto 1-ąjį skyrių¹⁸⁶, ir prieš VIII skyrių¹⁸⁷, buvusį ankstesniosios redakcijos pradinio skyriumi, nerandame jokio paties statuto įvardijimo, tačiau abiejų redakcijų pradžioje yra koncepcinis „Visų pirma“¹⁸⁸. Būdinga, kad Ališavos nuoraše VIII.1 straipsnio pavadinimas išskirtas labiau sukaligrafintu

¹⁷³ Z-F pal., p. 239.

¹⁷⁴ PLS-2, p. 176: «О имени, о шкоды, о квалты не маеть жаден чужоземец прокуратором быти... одно, который бы был у Великом князьстве оселый.»

¹⁷⁵ Ten pat: «А што ся дотычет чсти, <...> маеть кождый собе прокуратора мети, <...> хотя бы не оселого у Великом князьстве».

¹⁷⁶ Z-F pal., p. 146.

¹⁷⁷ PLS-2, p. 176; PLS-3, p. 116.

¹⁷⁸ Z-F pal., p. 401; PLS-3, p. 336, 552–553.

¹⁷⁹ PLS-2, p. 175–177.

¹⁸⁰ Z-F pal., p. 146.

¹⁸¹ Žr., pavyzdžiui, 23, 44, 49, 50, 52–59, 138, 143 nuor.

¹⁸² Žr. 40–42 nuor.

¹⁸³ Gudavičius E. Ankstesnioji..., p. 16.

¹⁸⁴ ZRS, p. 7.

¹⁸⁵ Ten pat, p. 6–7.

¹⁸⁶ PLS-2, p. 62, 64.

¹⁸⁷ Ten pat, p. 218.

¹⁸⁸ Žr. 119, 120 nuor.

stiliumi¹⁸⁹: jis surašytas ne cinoberiu, o mėlynu rašalu¹⁹⁰, raidės dvigubai didesnės, įvardytas žodžiais jo numeris eina vėliau, lyg ir palikdamas straipsnį be pavadinimo, o šį kaligrafuotą pavadinimą paversdamas skyriaus įžanga¹⁹¹. Faktiškai Ališavos nuorašas užduoda klausimą, versdamas atsakymo ieškoti kituose nuorašuose.

Zamoyskių nuorašas atsako dviprasmiškai: vieneto skaičius čia įrašytas dar prieš skyriaus pavadinimą, o didžiosiomis raidėmis parašyta pirmoji jo eilutė toliau (antrąją eilutę) pratęsiama teksto raidėmis ir susilieja su straipsnio pavadinimu¹⁹², nurodančiu didžiojo kunigaikščio parašą¹⁹³. Skaičiaus (vieneto) parašymas rodo, kad lankas (ar bent jo pradžia) buvo sunumeruotas dar prieš įrašant skyriaus tekstą. Todėl skyriaus ir 1-ojo straipsnio pavadinimų atskyrimo klausimas techniškai nebuvo išspręstas ir primestas tiražuojantiems rašovams. Aušros vartų nuorašo rašovas pasielgė priešingai savo Ališavos kolegai: žodinis 1-ojo straipsnio numeris čia atsirado ne po valdovo parašo deklaravimo, o prieš jį¹⁹⁴. Slucko nuoraše vienetas apskritai išnyko (tai nesuardė numerių tvarkos, jie toliau rašomi savo vietoje)¹⁹⁵. Taigi tarpusavyje skiriasi net vienos redakcijos (išplėstinės) nuorašai. Firlejų nuoraše

vienetu žymima valdovo parašo deklaracija, t. y. ji suvokiama kaip 1-ojo straipsnio pavadinimas¹⁹⁶. Działyńskio nuoraše vienetas parašytas tarp deklaracijos ir straipsnio teksto¹⁹⁷, t. y. „nukeliavo“ iš Zamoyskių į Ališavos nuorašo padėtį. Lotyniškojoje redakcijoje deklaracija buvo pašalinta, žodinis numeris ėjo po skyriaus pavadinimo, po jo įrašytas visai naujas straipsnio pavadinimas¹⁹⁸. Taip buvo „numarinta“ ankstesniosios redakcijos (statuto ar pradinio skyriaus?) įžanga, techninį jos įforminimą palikus patiems rašovams. Galima konstatuoti: direktyvos jai atsirasti nebuvo. Galima tai apibendrinti: tokios direktyvos nebuvo visai ankstesniajai „keturių skyrių“ redakcijai (įžangų ar jų pėdsakų nerandame ir IX, XII bei XIII skyriuose¹⁹⁹).

I Lietuvos Statute, be pačios Statuto įžangos²⁰⁰, jas dar turi trys (II, V, VI) skyriai²⁰¹. Statuto įžangos pagrindu paimta Zigmanto II 1506 m. šalies privilegijos arenga²⁰². Čia ir nubrėžiama valdovo valios formuojamos įstatymų sistemos kūrimo direktyva, iš kurios kyla straipsnių įvardijimo ir pradinių žodžių parašymo direktyva²⁰³. Pastaroji leidžia suvokti, kad formulė „taip pat nustatome“ (*item statuimus-mex ycmayem*) atsirado būtent iš jos ir buvo iš pat pradžių įrašoma. Ji ir

¹⁸⁹ Gudavičius E. Ankstesnioji..., p. 14; PLS-3, p. 587–588.

¹⁹⁰ Cinoberinių Ališavos nuorašo straipsnių pavadinimų inicialai yra mėlyni – PLS-3, passim.

¹⁹¹ Ten pat, p. 588. Plg. 108–110 nuor.

¹⁹² Z-F pal., p. 177: «РАЗДЕЛ О ПРАВА ЗЕМЛЕНЫЕ, О ГРАНИЦАХ и о межах, о копах. *Нанервей ся починают...*» (kursyvu rodoma 2-osios eilutės pabaiga, priklausanti jau straipsnio pavadinimui). Ir skyriaus, ir straipsnio pavadinimas – cinoberiniai.

¹⁹³ Gudavičius E. Ankstesnioji..., p. 14.

¹⁹⁴ PLS-2, p. 219.

¹⁹⁵ Ten pat, p. 218.

¹⁹⁶ Z-F pal., p. 439.

¹⁹⁷ PLS-3, p. 145.

¹⁹⁸ Ten pat, p. 364; PLS-2, p. 219.

¹⁹⁹ PLS-2, p. 242–243, 180–281, 294–295; PLS-3, p. 173, 380, 609–610; Z-F pal., p. 195, 223, 231, 457, 491, 503.

²⁰⁰ PLS-2, p. 62–65.

²⁰¹ Numerio neužrašymas Zamoyskių nuorašo XI.1 straipsniui ir šio skyriaus straipsnių sekos padidėjimas vienetu, ko gera, laikytinas technine klaida – žr. 150–167 nuor. Šitai atsiradusi „netipiška“ XI skyriaus įžanga aptariama atskirai toliau (žr. 215–217 nuor.).

²⁰² Jakubovskis J. Min. veik., p. 67.

²⁰³ Plg. 108–118 nuor.

tęsiama per visą Statutą, o II²⁰⁴ ir VI²⁰⁵ skyrių įžangos dar specialiai šį principą akcentuoja. To negalima pasakyti apie V skyriaus įžangą, kuri pradedama senovišku „jeigu“²⁰⁶. Ilgas įžangos įvardijimas faktiškai (kiek sutrumpindamas) pakartoja neilgą jos tekstą²⁰⁷. Lotyniškoji redakcija, grafiškai (Lauryno nuoraše) nepalikdama jokių įžangos užuominų, paverčia ją pirmuoju skyriaus straipsniu²⁰⁸. Tačiau išplėstinėje redakcijoje toks sprendimas šiek tiek susidvejina: vėlyvuose Slucko ir Aušros vartų nuorašuose ši įžanga kategoriškai virsta pirmuoju straipsniu²⁰⁹, anstyvaujame Ališavos rankraštyje irgi pirmuoju straipsniu virtęs jos tekstas lieka be pavadinimo, o pats pavadinimas, parašytas mėlynu rašalu, tampa skyriaus pavadinimo tęsiniu (ar paaiškinimu)²¹⁰.

Iš trijų „įžanginių“ skyrių 6-asis neabejotinai parodo seniausiojo požymius: vien

jo straipsnių pavadinimai rašyti teksto raidėmis, o lanko popieriaus Karūnos 4 vandenženklis datuojamas 1528 m.²¹¹ II skyriaus (19-ojo lanko) popieriaus Karūnos 2 vandenženklis datuojamas 1527–1534²¹², o V skyriaus (25-ojo lanko) Lelija 2 – 1531–1539 m.²¹³ Taigi skyriaus įžangos virtimo jo pirmuoju straipsniu požymius matome tik vėliausiai Zamoyskių nuoraše surašyto „įžanginio“ skyriaus atveju. Visuose kituose ankstesniajai redakcijai nepriklausiusiuose skyriuose (I, III, IV, VII, X) jų įžangų nėra²¹⁴. Gauti duomenys leidžia įvertinti neparodytą kaip straipsnį pradinį XI skyriaus tekstą²¹⁵. Tam tikras nelaisvosios moteriškės kompozicijų „suzmoginimas“ leidžia sieti su juo pradinių XI skyriaus straipsnių grafinius redagavimo požymius²¹⁶. Skyriaus, jo įžangos pavadinimas ir pastarosios pirmieji žodžiai aiškiai pasako, kad tai direktyvinis valstiečių kompozicijų kodifikavimas²¹⁷.

I Lietuvos Statuto straipsnių įžangas reikia vertinti kaip sudedamąją kodifikavimo proceso dalį, glaudžiai susijusią su direktyviniu formulės „taip pat nustatome“ akcentu.

9. IŠVADŲ VIETOJE

I Lietuvos Statuto ankstesniosios („keturių straipsnių“) redakcijos²¹⁸ straipsnių ir registrų pavadinimų „šokinėjimas“ pasi-

²⁰⁴ PLS-2, p. 90, 92. Pagrindinis įžangos šaltinis – 1528 ir 1529 (kaip šaltinį atspindintis dokumentas) m. karo tarnybos nuostatai – Русская историческая библиотека, Петроград, 1915, т. 33, отд. 1, ч. 3, с. 6–8; Акты относящиеся к истории Западной России. Санкт-Петербург, 1848, т. 2, с. 203–204. Čia nurodoma, kad didysis kunigaikštis tai daro, pritariant Ponų Tarybai ir Seimui – PLS-2, p. 90: «Уставляем с призволением рад наших и всех подданных...»

²⁰⁵ PLS-2, p. 158: «Тѣж уставуем, иж кождый <...> не мають подданных наших иначе судити и справовати, леч тыми писаныи правы...»

²⁰⁶ Ten pat, p. 138: «Коли бы опекун, так прироженный, яко уставленный, омешканьем своим <...> што упустил дѣтем..., дети дошодши лет <...> могут ся своего правом доискывати...нижли бы только <...> не омешкали».

²⁰⁷ Ten pat: «Опекун, яко прироженный, так уставленный, што бы за омешканьем дѣтем впустил, дети, доросши лет, мають правом доискывати» (plg. 206 nuor.).

²⁰⁸ PLS-3, p. 307.

²⁰⁹ PLS-2, p. 138–139.

²¹⁰ PLS-3, p. 523. Panašų atvejį matome VIII skyriuje – žr. 188–199 nuor.

²¹¹ ZRS, p. 6, 12, 20; Z-F pal., p. 135–156.

²¹² ZRS, p. 6, 10, 20.

²¹³ Ten pat, p. 6, 9, 20.

²¹⁴ PLS-2, p. 62–65, 108–109, 122–123, 194–195, 258–259.

²¹⁵ Žr. 201 nuor.

²¹⁶ Žr. 150–165 nuor.

²¹⁷ PLS-2, p. 268: «О головщины людей путных и мужицкие, и паробощкие. Напервей о головщинах путного чоловека и бортника. Тѣж уставуем...»

²¹⁸ Žr. 1 nuor.

reiškia Zamoyskių nuorašo IX skyriuje²¹⁹, kuris čia priklauso seniausio popieriaus lankų sekai²²⁰. Pačios šios redakcijos „įžanga“²²¹ parodančio VIII skyriaus (31 lanko) popierius yra mišrus: jo pradžia ir pabaiga surašyta vėlesnio Lelijos 2 vandenženklis lapuose (337/338–351/352, 339/340–349/350 puslapiai), o vidurys – likutiniame Lelijos 1 vandenženklis popieriuje (341/342–347/348 puslapiai)²²². „Įžanga“ virto 1-ojo straipsnio pavadinimu (faktiškai tekstas jį, tik išplėsdamas, pakartojo)²²³. Tiek šis „įžanginis“, tiek likę keturi (eilės tvarka VIII.2–VIII.5) straipsniai pradedami direktyvine formule „taip pat nustatome“²²⁴. VIII.5 straipsnis baigiamas surašyti 339 puslapyje (palik-

damas paskutinio Lelijos 2 popieriaus lapo dar nepirašytus apatinę šio puslapio pusę ir 340 puslapį)²²⁵. VIII.6 straipsnis jau pradedamas „barbariniu“ *o jeigu*²²⁶. Firlejų nuoraše kaip tik po šio straipsnio rašovas suraitė savo žymenį (sumažinti žymenys dar įrašyti po VIII.8 ir VIII.9 straipsnių pavadinimų)²²⁷. Visa tai galima laikyti aptartų straipsnių redagavimo požymiais ir išskirti VIII skyriaus surašymo Zamoyskių nuoraše pradinį etapą.

Šie duomenys leidžia padaryti galutinę išvadą: formulę „taip pat nustatome“ galime taikyti tik tai redakcijai, kurią matome Zamoyskių nuoraše; direktyvinė valdovo valios kodifikacija buvo įtvirtinta tik 1529 m. paskelbtoje I Lietuvos Statuto redakcijoje.

²¹⁹ Ankstesnioji..., p. 11–12.

²²⁰ Žr. 40, 41, 60, 182, 184, 185 nuor.

²²¹ Žr. 188–191 nuor.

²²² ZRS, p. 7.

²²³ Žr. 221 nuorodoje nurodomas išnašas. Plg. analogišką V skyriaus įžangos atvejį (206–207 nuor.).

²²⁴ PLS, p. 218, 220, 222.

²²⁵ ZRS, p. 181; Ankstesnioji..., p. 7.

²²⁶ ZRS, p. 181.

²²⁷ Ten pat, p. 445, 446, 447.

DIE BEMERKUNGEN ÜBER DIE NIEDERSCHREIBUNG DES 1. LITAUISCHEN STATUTS

Stanislovas Lazutka, Edvardas Gudavičius

Z u s a m m e n f a s s u n g

Eine Angelegenheit gar erleichtert die Forschung des Niederschreibungsgangs von der Zamoyski-Abschrift des Statuts: jede Abteilung bildet ein gesonderter Papierbogen, was die Zeit seiner Niederschreibung (der Wassermarkendurchsicht folgend) festzustellen erlaubt. Das ermöglicht eine relative Niederschreibungsreihe der Abteilungen zu bilden und eine frühere Redaktion des Statuts auszusondern. Die graphischen Merkmale und das älteste Papier kennzeichnen diese Redaktion als den Text der vier (VIII, IX, XII, XIII) Abteilungen. In diesem Fall kommt noch zur Hilfe die 1. Abteilung: sie wurde sehr früh angefangen und sehr spät beendet, ihr Register aber auf dem ersten Blatt der Handschrift sehr gedrängt geschrieben. Die Artikeltitle in diesem

Register wurden mehrmals eingetragen – selbst der Articleinschreibung nach. Die Titel der letzten Artikel (I.25, I.26) hat ein anderer Schreiber ausgeführt, im Firley-Handschrift fehlen sie. Daraus folgt, daß diese Handschrift befand sich schon in dem Nachschreibungslauf, wann die Zamoyski-Handschrift noch keine Titel der I.25 und I.26 Artikel hatte. Die Vergleichung der graphischen Merkmale (besonders kein Gebrauch der Zinnobertinte bei der Numeration und der Einschreibung der „eiligen“ Artikeltitle in der Zamoyski-Handschrift) hilft auch in den anderen Abteilungen die Artikelgruppen auszusondern.

Diese Artikelgruppierung muß man bei der Durchsehung ihrer Anfangsworte im Sinne haben. Von dem Zeitalter der *Leges barbarorum* verwen-

det man im Mittelalter zwei Anfangsworte für die Artikel der Sittenrechtsabfassungen: *si* (*wenn*) im Fall der Casusformulierung und *item* (*auch*) für die Fortsetzung der Einzeldarstellungen des vorgenannten Casus. In der Artikelmehrheit des Gerichtsbuch von Kasimir (1468) begegnen wir mit den systemlos zerstreuten Ruthenischen Anfangsworten *a* (*auch*) und *коли* oder *накли* (*wenn*), was keinen echten Be-

griff der Casusierung bezeugt. Dagegen sehen wir in der 13. Abteilung des Statuts, welche im Grund die Überarbeitung des Gerichtsbuches ist, die Artikelgruppen, wo der erste Artikel der Gruppe sich mit dem Worte *меж* (*item=auch*) beginnt und dieses Wort directives Verb *устанавливаем* (*festsetzen*) begleitet. Das Alles erlaubt uns den 1. Litauischen Statut als eine Kodifizierung anzusehen.

Įteikta 2013 02 05
Parengta skelbti 2013 04 04